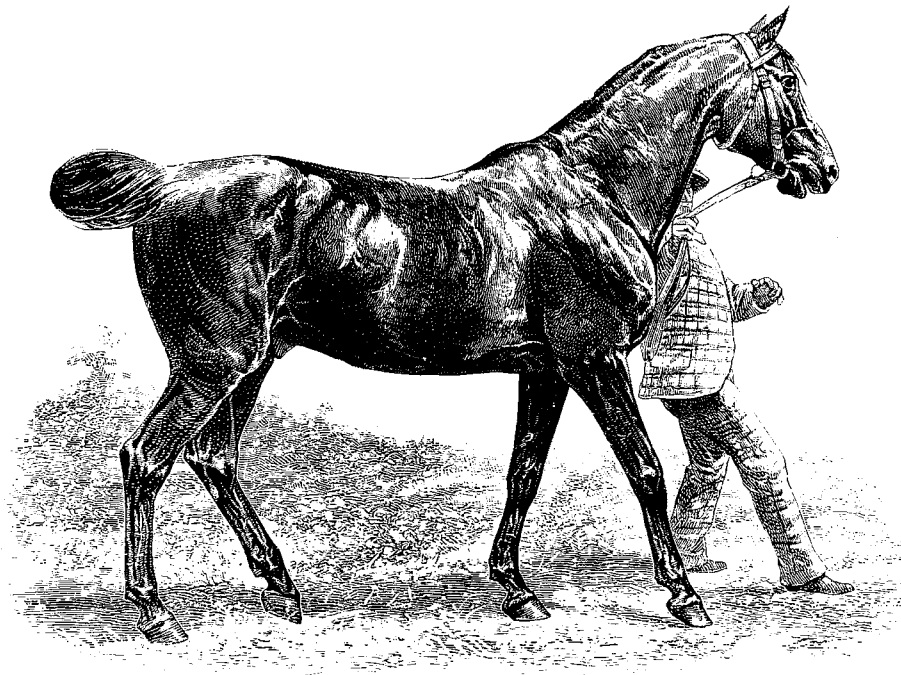

A SZÉKELY LÓ FAJTAREKONSTRUKCIÓJA

Fényes múlt, még fényesebb jövő?

[E L Ő S Z Ó]

S á m s o n

pej mén báró ifj. Wesselényi Miklós méneséből.

Apja az angol telivér Zetland, anyja Alvina, székely lóból nemesített erdélyi félvér.

[Graf C. G. Wrangel: *Ungarns Pferdezuch*]

A székely ló és az abból nemesítéssel kitenyésztett erdélyi ló Európa legértékesebb lovai közé tartozott. Külföldi szakértők egész sora igazolja, hogy az erdélyi lovat az elismert és értékes magyar lónál is többre tartották. Egyik legértékesebb nemzeti kincsünk megmentéséről van tehát szó! Ennek valóságát az is igazolja, hogy a magyar állam az elmúlt három évszázad során háromszor kezdte el a fajta rekonstrukcióját, megmentését. Nagy öröm valamennyiünk számára, hogy hazánkban az ősi értékek, nemzeti hagyományok, a hungarikumok ápolásának egyfajta reneszánszát éljük, és mint lószertető emberek, különösen örülünk neki, hogy a székely ló megmentése is belépett ebbe a körbe. A székely ló megmentésének feladatát, ma egy székely gyökerű magánember vállalta fel, de ez a feladat messze meghaladja egy ember vagy egy lelkes egyesület lehetőségeit, ezért nagyon bízunk benne, hogy a magyar állam nem fog meghátrálni a feladat támogatása előtt.

Első pillantásra ez a fajtamentés ma talán nehezebbnek tűnik, mint az előző kísérletek idején. Ám reményre ad okot először is, hogy ez a kísérlet báró Wesselényi Miklósnak az 1820-as években is sikerült, és azokban az eldugott Csíki-, Gyimesi völgyekben, amelyekben ő megtalálta a sikeres tenyésztés alapját képező kancákat, még ma is megtalálhatóak ezen kiváló fajta elszórt egyedei. Számomra hatalmas élmény volt, amikor az 1. Székely Ló Mustrán Csíkszentsimonban megjelent lovak között olyan 18–20 éves kancák is megjelentek, amelyek száraz ízületekkel, tiszta lábakkal, nemes fejjel, nagy kinn ülő szemekkel, tökéletesen képviselték a tiszta székely ló típusát.

Wesselényi Miklós sikeres fajtamentésének eredményét a történelem maga alá temette: kezdetben a központi nemesítési törekvések, majd a két világháború pusztítása sodorta a kihalás határára a Székely Lovat. A feladat így nem könnyű, és szakmailag is kihívás. Ahogyan ezt őseink a korábbi fajtamentő kísérletek során is tették, kiváló arab ménekkel való cseppvér keresz-

tezés segítségével lehetett és lehet most is remélni a tiszta székely ló típusának visszaállítását. Ma a fajtarekonstrukciós programban ezt a remek küllemű és méreteivel a típusba illő Hamad B arab telivér mén biztosítja.

Másodszor, és legfőbbképpen a 21. század fajtamentő két testvéregyesületének, a székelyföldi Merekye egyesületnek és a magyarországi Székely Lovat Tenyésztők Egyesületének (SzÉLTE) fő reménye éppen a ló hasznosításának világszerte bekövetkezett gyökeres megváltozásában áll. Mára a ló mezőgazdasági és katonai szerepe megszűnt. Viszont egész Európában gombamód szaporodnak a gyermekek lovasoktatására vagy éppen lovas terápiára szakosodott lovardák. Ezek a lovardák éppen az olyan kislovakat keresik, mint amilyen a Székely Ló is. Világviszonylatban a kislovak száma sokkal gyorsabban nő mint a nagylovaké, akiknek a szerepe lényegében a felnőtt versenysportra szorult vissza. Tehát az olyan fajta lóra, mint amilyen a Székely Ló is, óriási társadalmi igény mutatkozik. Nyugodt, gyerekbarát és olcsón tartható. Ráadásul a székely ló olcsó tartási költségén, a gyermeklovagoltatásban betöltött szerepén túl az erdei munkákban és a vidéki lovas turizmusban is kiválóan használható, nem beszélve bizonyos sportágakról (távlovaglás, távhajtás, lovasíjászat, lovas póló, stb.), és ezért bízhatunk benne, hogy megtalálja méltó és maradandó helyét a mai társadalmi viszonyok között is.

Mindezt tehát a fajta megmentése nemcsak erkölcsi kötelességünk őseink tenyésztő munkája iránt, de a gazdasági érdek is azt diktálja, hogy most van itt a pillanat, amit ha elmulasztunk, többé vissza nem hozható, de ha törekvésünk sikeres, akkor egy jól használható, eladható lovunk lesz, amelyen a jövőben remélhetőleg gyermekek ezrei ismerkedhetnek a lóval és tanulhatnak lovagolni, nemcsak országSZerte, de esetleg Európa-szerte.

Ebben a könyvben általában a kislovak reneszánszának bemutatása után áttekintjük a Székely Ló múltjáról fennmaradt ismereteinket, majd bemutatjuk a fajtarekonstrukciós program izgalmas történetét.

Jó olvasást!

Budapest, 2021. október 3.

Prof. Dr. Hecker Walter

[M I A K I S L Ó ?]

A kisló fogalmára vonatkozóan többféle, részben ellentmondó meghatározással találkozhatunk. A következőkben ezt a kifejezést nem annyira tudományos, inkább gyakorlatias felfogásban használjuk, ugyanis további mondanivalónkat erre alapozzuk. Először is nem egy meghatározott fajtát, vagy fajtáknak valamilyen csoportját értjük rajta, bár – mint látni fogjuk – egyes fajták egyértelműen a kislovak körébe tartoznak. Másrészt nem egyszerűen valamely mérettartományba eső lovak összességét értjük ide.

A kislovakat egyrészt a póniktól, másrészt a nagylovakról kell megkülönböztetnünk. Létezik persze méret szerinti elhatárolás is, eszerint 120 cm marmagasság alatt póniról, 147 cm fölött pedig nagylóról beszélünk. Érdekes azonban más megközelítést is alkalmazni, hiszen a testmagasságot a genetikai adottságok csak részben határozzák meg. A pónikkal szemben ott húzzuk meg a határt, hogy a kisló felnőtt ember által is lovagolható, vagyis egy átlagos termetű felnőtt ember rendszeresen és tartósan lovagolhat rajtuk, akár valamenynyí málhával együtt, méghozzá az állat kínzása, idő előtti elhasználása nélkül. Tehát például alkalmas kísérő kocs nélküli, több napos-hetes túralovaglásra. Rögtön látszik, hogy ez csak részben méret kérdése, legalább ilyen mértékben függ a ló szívósságától, izmoltságától, stb. Ide tartozik még, hogy az általunk kislónak tekintett lovak testarányai nagyjából megegyeznek a nagylovakéval. A póni elnevezés meghatározása egyébként nem teljesen egységes. Emiatt a hagyományosan póninak nevezett fajták egy része tökéletesen megfelel a fenti kisló meghatározásnak. Nem vitatva más meghatározás jogosultságát, a jelen tanulmányunkban tartjuk magunkat a fenti elhatároláshoz.

A kislovakat azonban a nagylovakról sem csak a méret különbözteti meg. Velük szemben a fő különbség a jóval kisebb takarmányozási igény, mind minőség, mind mennyiség tekintetében. Minőségben persze nem azt értjük, hogy romlott, penészes szénával is lehet etetni őket, hanem hogy kisebb energia-

tartalmú takarmányon is tarthatók. Általában nem igényelnek abrakot, és hasznosítani tudnak olyan táplálékot is, ami a nagylovak számára aligha volna megfelelő (pl. hó alól kikapart füvet, száraz avart, fák kérgét stb.). Ha pedig a kislovak a nagylovaknak megfelelő takarmányt kapnak – azonos fizikai megterhelés mellett –, akkor jellemzően elhíznak. Fontos, hogy a szerényebb takarmányigény nem egyszerűen a kisebb testméretből adódik, hanem a jobb hasznosításból. A kislovak ilyen értelemben vett igénytelensége azzal van összefüggésben, hogy általában a „primitívebb” lovak közül valók – bár ezt a félreérthető kifejezést nem igazán szeretem. Ez a szó mindössze arra utal, hogy tenyésztésük során az ember kevésbé érvényesített a természettől idegen szelekciós szempontokat, vagyis egyszerűen közelebb állnak az eredeti vadlovakhoz.

Kínálkozik még, hogy viselkedésbeli jellemzőkkel is megkülönböztessük a lovak másik két nagy csoportjától. Ilyesmiket mondhatnánk, hogy általában békések, nyugodtak, jó idegzetűek, jól lovagolhatóak, együttműködők. Nagy általánosságban ez igaz is, de egyrészt egy ló pillanatnyi viselkedése nagyon sok egyéb tényezőtől függ, az életkori sajátosságoktól a bánásmódon át az aktuális időjárásig. Ráadásul a viselkedés nagymértékben alakítható – rontható és javítható – az ember által is. A felsorolt tulajdonságokkal pedig sok egyéb ló is rendelkezik, akár egyes fajtákra jellemző módon.

Ugyancsak meg lehetne említeni a kislovak jellemzői között a tartásmódra vonatkozó igénytelenségüket is. Nem szükséges őket istállózni, szabad ég alatt, változatos, szélsőséges éghajlati körülmények közt is megélnék. Ezt a szempontot azonban azért kell fönntartással kezelni, mert a nagylovak is – megfelelő szoktatás esetén – jóval kevesebbet igényelnek e téren, mint amit az ember – inkább saját kényelme, semmint a lovak szükséglete miatt – gyakorta biztosít számukra. A legtöbb ló – ha választhat – szívesebben tartózkodik szabad ég alatt, mint zárt helyen. Legfőleg a nyári tűző nap, jégeső, tomboló vihar vagy a bogarak ellen keres zártabb helyen menedéket.

A kisló tehát – legalábbis jelen értelmezés szerint – nem lekicsinyített nagyló és nem fölnagyított póni. Alapvetően azért kicsi, mert ősi jegyeket mutat, mind testalkat, mind tűróképesség tekintetében. Evolúciós tulajdonságait nagyobb részben alakította a természet, mint az emberi beavatkozás, legalábbis a mai, divatos fajtákkal összehasonlítva. Úgy is fogalmazhatnánk: az ember tenyésztésük során azokat a tulajdonságokat részesítette előnyben, amelyek az adott természeti körülmények között biztosították használhatóságukat. A modern lótenyésztés általában egy meghatározott szempontot vesz célba, az annak minél jobban megfelelő egyedeket részesíti előnyben. A természetes szelekció ezzel szemben mindig soktényezős: a fertőzésekkel szembeni ellenállóképeségtől, a terepviszonyokhoz, éghajlathoz való alkalmazkodáson

át, a ragadozók előli menekvés képességéig számtalan szempont hat egyszerre. Amikor „túltenyésztésről” beszélünk, az gyakran éppen azt jelenti, hogy bár egy s más tulajdonságot tekintve egészen rendkívüli képességekkel bíró egyedeket hoztunk létre, ezek más szempontból azonban túlságosan esendők.

Ha a kislovak fő jellemzője, hogy közelebb állnak az ősi lovakhoz, akkor érdemes megemlítenünk, hogy a lovak őstörténetének kutatása ma sem lezárt kérdés. Korábban számos elmélet született ezzel kapcsolatban. Ma – egyebek közt Bökönyi Sándor kutatásai nyomán – úgy látjuk, hogy az utolsó jégkorszak után fönntmaradt két vadló, a tarpán és a taki (azaz Przewalski ló) egyetlen faj két alfaja. Közülük a tarpánt tekintjük a házi ló ősenek. A taki kromoszómaszáma eltér a házi lóétól. Ennek ellenére kereszteződésükből termékeny utódok származnak. Így egyes házasított lófajtában előfordulhat taki vér (pl. a mongol lovak között), de meghatározó módon a tarpántól származnak [Bökönyi, 1974]. A számos ismeretlen tényező ellenére annyi bizonyos, hogy az ősi lovak mindegyike abba a mérettartományba tartozott, amit ma kislónak nevezünk. Úgy látszik tehát, hogy ez az a méret, ami a ló számára természetes viszonyok között a legmegfelelőbb. Elég nagy ahhoz, hogy kellően erős és gyors lehessen, és elég kicsi ahhoz, kitarító legyen és táplálékát zord körülmények között is biztosítani tudja.

Lássunk akkor most néhány konkrét példát! Fajtaként egyértelműen a kislovak közé sorolható a hucul. Ugyancsak teljes mértékben megfelel meghatározásunknak tanulmányunk tárgya, a fajtaként már és még nem létező, de típusként itt-ott maradékaiban föllelhető székely ló. Ide tartozónak tekintjük a jelenleg kísérleti fajtaként létező kunfakót, amelyet a konyik és az arab keresztezéséből igyekeznek létrehozni a tenyésztők. Természetesen maga a Magyarországon nem elterjedt konyik is beletartozik a kislovak körébe. A tragikus sorsú Sudár István megkísérelt Kazahsztánból Magyarországra telepíteni néhány zsábinak nevezett kislóvat. Sudár István halálával vállalkozása ellehetetlenült, de a behozott lovak maradékai itt-ott föllelhetők az országban. Közép-Ázsiában máig megszámlálhatatlanul sok kisló él, a velük kapcsolatos, Kirgizisztánban szerzett tapasztalatainkról lentebb külön említést teszünk.

[A K I S L O V A K H A S Z N A]

Gróf Széchenyi István 1828-ban adta ki első könyvét, amely a *Lovakról* címet viselte, s amely a magyar lótenyésztésnek hosszú időn át irányt mutatott. Fő gondolata az volt, hogy a lótenyésztést nyereséges vállalkozássá kell tenni, s ehhez a lovak használati céljaiból indult ki. Szerinte a lovakat ötféle célra használjuk:

1. „A haza védelmére”, vagyis a katonai célra.
2. „Gazdaságra”, vagyis a lótenyésztésből, illetve a lovak eladásából származó haszonszerzésre.
3. „Kereskedésre” vagyis áruszállításra.
4. „Utazásra” – ezen elsősorban kocsin, hintón való közlekedést értett.
5. Végül „gyönyörűségre”, vagyis a lovaglás, kocsizás önmagában való élvezetére.

Közel kétszáz év telt el azóta. Nézzük meg, mi ma a helyzet, hogyan, mennyiben módosult a lóhasználat. Mi az, ami azóta nem érvényes, és van-e olyan használati mód, ami két évszázada még ismeretlen volt?

1. A haza védelme ma már nem a lovakon múlik, de a huszár hagyományörzés mai lovaskultúránk fontos eleme. Talán az sem volna baj, ha a katonai nevelésnek is eleme volna. A hagyományörzés azonban nem nyúlhat vissza korlátlanul a múltba. Az az idő, amit a huszár hagyományörzés ma gyakorlatilag még el tud érni, nagyjából éppen az, amikor katonai célra a nagyobb termetű magyar fajtákat, a gidránt, a furiosot, a shagyát kitenyésztették, mert az akkori viszonyok között a katonaságnak ilyenekre volt szüksége. Igaz, sokkal messzebbre tekint a lovasíjászat, de hogy azt katonai hagyományörzésnek (helyesebben hagyomány újratereztetésnek) vagy sportnak tekintjük-e, felfogás kérdése, és szempontunkból nincs jelentősége. Később a sportágak közt térünk majd vissza rá. A honfoglalás-kalandozás kora és a monarchia kora között eltelt több, mint fél évezred, a katonai hagyományörzésben itt jókora űr tátong.

2. A „gazdaságra”, vagyis eladás céljából történő lótenyésztés önmagában nem lehet cél, hiszen csak akkor van realitása, ha van, aki a lovat valamilyen használati céllal megveszi. Jelentősége van viszont annak, hogy tudunk-e külföldre lovat eladni, ahogy évszázadokon át nemcsak, hogy tudtunk, hanem éppen a haza védelme okán korlátozni kellett a lovak eladását, annyira keresett volt a magyar ló. Külön vizsgálódást igényel tehát, hogy külföldön van-e ma igény kisllovakra, s ha igen, figyelembe tudjuk-e venni a székely ló vagy egyéb kisló tenyésztési céljának megfogalmazásakor ezt az igényt. Más szóval tudunk-e *olyan* lovat tenyésztetni, amire külföldön is igény van.

3. Kereskedésre, vagyis áruszállításra ma épp úgy nem jellemző a lovak használata, mint a honvédelem esetében. Itt még a hagyományörzés sem igen mérülhet fel. Talán egy-két különleges használati esetet azért említhetünk itt. Például a fakitermelésben a kivágott fát sokszor kisebb természetkárosítással lehet kihozni az erdőből lovak segítségével, mint bármilyen géppel. Erdély egyes tájain ma is több lovasszekérrel találkozunk, mint teherautóval. Ezeket többnyire szintén nem nagytermetű, de sodrott (a hideg és melegvérű ló keresztezéséből származó) lovak vontatják.

4. Utazásra – ha nem az a cél, hogy úton legyünk, hanem hogy mielőbb célba érjünk – ma szintén nem lovakat használunk. Elvértve előfordul ugyan, hogy valakinek kedve támad lovaskocsival bejárni a fél világot. Az ilyesmihez a szívós, igénytelen és kitartó kisllovak kiválóan alkalmasak lehetnek, a székely ló jövőjét azonban aligha alapozhatjuk ilyen esetleges használatra

5. Végül a „magunk gyönyörűségére” történő lóhasználatához sorolnám az összes kedvtelési és sport célú lovaglást és kocsizást, ideértve a már említett lovas íjászatot és a hozzá társuló, a honfoglaláskori harcmodort idéző játékokat. Az eddig említett használati módok mind visszaszorultak az utóbbi százegynehány évben, ez viszont jelentős fejlődést mutat, és rendkívül változatos. De figyeljünk föl először Széchenyi szóhasználatára: Abban a korban is, amikor a lótartás általában a legkevésbé sem szórakozási céllal történt, a lovaglás vagy kocsizás akkor is az ember „gyönyörűségére” szolgált. Népmeséink, dalaink, mondáink ismeretében nem kell különösebben bizonygatni, hogy a ló valamiképpen mitikus lény, a vele való foglalkozás földi fogalmakkal le nem írható öröm forrása.

Ezután nézzük meg, milyen használati mód ismeretes ma a felsoroltakon kívül, ami Széchenyi idejében még nem létezett, hanem azóta alakult ki.

6. Részben a lovaglás imént említett mitikus, euforizáló hatásán is alapszik a lóhasználatnak egy modern módja, amire Széchenyi nem is gondolhatott: a lovas terápia. Ma ez kevesek által művelt, és kevesek által hozzáférhető lehetőség, amiben azonban jelentős kiaknázatlan tartalék rejlik. Számos formája létezik aszerint, hogy milyen típusú és súlyosságú probléma kezelésére szolgál. A lovakkal szemben sajátos igényeket támaszt, hiszen ezen a területen a lovas balesetek lehetőségét gyakorlatilag nullára kell leszorítani. A lóval kapcsolatos igény jellemzően nem a fizikai teljesítő képességükre vonatkozik, hanem nyugodt idegrendszer, megbízhatóságot, különféle ingerekkel szembeni türelmet igényel. Ezeket a tulajdonságokat csak részben, azt mondanám, csak kisebb részben határozza meg a ló fajtája. A ló egyéni tulajdonságai és gondos, az adott célnak megfelelő kiképzése határozza meg, hogy alkalmas-e ilyen célra.

7. Széchenyi korában az sem igen fordulhatott elő, hogy valaki idegen országba utazzék csak azért, hogy ott merő kedvtelésből lóra üljön. Ma – ha eltekintünk az éppen zajló világjárvány okozta nehézségektől – a lovagoltatás, kocsiztatás idegenforgalmi tényezőként sem elhanyagolható. E tekintetben Magyarország lehetőségei sok európai országét messze meghaladják. Igaz, ez is a „magunk gyönyörűségére” történő lóhasználat egy módja, sajátos gazdasági jelentősége miatt azonban érdemes külön is beszélni róla. Frekvenciát idegenforgalmi területeken, például a Balaton környékén a lovardák bevételének jelentős része származik ebből.

8. Végül említsük meg a lovaglásnak még egy hasznát, ami Széchenyi korában olyan természetes volt, hogy eszébe sem juthatott szólni róla, és ami ma egészen más fényben köszön vissza. Éppen azért fontos, mert nekünk már egyáltalán nem magától értetődő. Ez pedig nem más, mint a lovas oktatás, illetve a lovaglás nevelő hatása. Bruno Sperl – osztrák kommunikáció-tréner – sajnálatos módon már megszűnt – honlapján írta, hogy „a 20. század elejéig évszázadokon, sőt évezredekken keresztül természetes volt, hogy vezető pozícióban lévő emberek nem csupán értettek a lovakhoz, hanem sok vezető kiváló lovas is volt. Az tehát csupán az utóbbi négy generáció sajátossága, hogy vezető pozícióba NEM a lovasiskolán keresztül jutnak az emberek.” Külön tanulmánykötetet igényelne, hogy hogyan és milyen feltételek esetén válik a lovasoktatás olyan nevelő tényezővé, amely a fiatalok egész életfelfogását egészséges irányba tereli. Itt most érjük be annyival, hogy ma már nemcsak a leendő vezetőknek van erre szüksége, hanem mindenkinek. Sőt elsősorban azoknak a gyerekeknek, fiataloknak adhat egész életüket meghatározó élményt, akiknek egyébként nincs lehetőségük más természetközeli időöltésre.

Széchenyi felsorolását a lovak hasznáról tehát ma így aktualizálhatjuk, kihagyva azt, ami már nem érvényes, módosítva, ami megváltozott, és kiegészítve azzal, ami új:

- a) katonai hagyományőrzés;
- b) lótenyésztés;
- c) sport- és kedvtelési használat;
- d) lovasterápia;
- e) idegenforgalom, lovas turizmus;
- f) az ifjúság nevelése.

Mielőtt részletesebben is meggondolnánk, hogy a fősorolt használati lehetőségek közül melyikben milyen szerepe lehet a kisllovaknak, közelebről a székely lónak, szeretném a kisllovak tulajdonságait élményszerűen bemutatni. Ezt részben a katonai lóhasználatot kapcsolatos könyvek segítségével, részben saját, Kirgizisztánban szerzett tapasztalataim alapján igyekszem megtenni.

[K A T O N A I T A P A S Z T A L A T O K]

A 19–20. század fordulóján Sir Walter Gilbey írt egy kis könyvecskét *Small Horses in Warfare* címen, amelyben számos olyan katonai tapasztalatot gyűjtött össze, ahol extrém körülmények között kellett lovakkal jelentős távolság megtételével járó katonai missziót teljesíteni.

Már az első oldalon leszögezi: „Minden utazó, felfedező és hadjáraton részt vett katona egybehangzó véleménye az, hogy 13,2 és 14,2 marok (kb. 134–144 cm) közti marmagasságú lovak a legmegbízhatóbbak hosszú kemény munkához rossz takarmányozás mellett” [Gilbey, 1900].

Ez a mondat teljes mértékben érthetővé teszi mindazt, amit a kisllovak meghatározásával kapcsolatban írtunk. A testméretek mellett kiemeli a felnőtt számára málhával együtt való lovagolhatóság és takarmánnyal kapcsolatos igénytelenség szempontját.

Azután konkrét példák sorát említi szibériai, indiai, észak-afrikai, kelet-ázsiai, sőt ausztráliai kisllovak elképesztő teljesítményeiről. Egyfelől sajnálhatjuk, hogy a székely lovakról nem tesz említést. Másfelől, ha meggondoljuk, hogy példái rendszeren olyan helyekről valók, ahol a brit hadsereg tevékenykedett – nem okvetlen a helyi lakosság érdekében, akkor nem biztos, hogy bánkódunk kell emiatt.

Érdekesebb talán, amit a jövő katonailovairól, illetve a kisllovak tenyésztéséről ír. Idézzük ismét pár sorát az angol lótenyésztésről: „Nemzedékek óta a hátsó- és könnyebb munkára fogott lovak tenyésztése sokkal inkább a fényűzésről, mintsem a szükségletekről szól; tartásuk igen mesterségesnek mondható, és szervezetük, mely egykor képes volt a kemény és folyamatos munkára kevés takarmány mellett is, mára elpuhult a kényeztetés miatt.”

Említ azután példákat, amikor különféle keresztezésekkel megpróbálták a kisllovak jó tulajdonságait, a szívósságot, kitartást, igénytelenséget ötvözni a magasabb méretekkel és a gyorsasággal. (Ez utóbbi tekintetben a nagylovak – leginkább az angol telivér – rövidebb vagy közepes távon nyilván jobban teljesítenek. Hosszútávú igénybevétel esetén azonban – ahogy Gilbey számos példája mutatta – a kislovakkal hamarabb célba lehet érni). Végül egy 1836-ban megjelent műre hivatkozik, melynek szerzőjét nem említi. Ebben a műben a szerző azt javasolja, hogy kisllovakat gyenge minőségű legelőn, szabad tartásban nagy számban neveljenek, majd vessék próbára őket. A legjobb teljesítményű lovak egy részét vigyék kicsivel jobb legelőre. Ezt fokról fokra ismételve lassanként egyre jobb takarmányon egyre nagyobb lovakat remél kitenyészteni, miközben a fokozatosság révén elkerülhetőnek véli, hogy a lovak elhízzanak, vagy elpuhuljanak.

Kérdés persze, hogy a javasolt módszer alkalmas-e egyfelől a szívósság és igénytelenség megőrzésére, másfelől a kívánatosnak tartott, valamivel nagyobb testmagasság elérésére. De a fő tanulság, hogy közel kétszáz évvel ezelőtt már reális katonai tapasztalat alapján fölismerhető volt a nagylovak használatának bizonyos szempontból hátrányos volta, és a kislovak előnye. Később két világháború szomorú tapasztalásokkal erősítette meg ezt a fölismerést. Rombauer Tamás édesapja (Rombauer Tivadar híradós főhadnagy, századparancsnok) a Kárpáti védvonal harcai során tapasztalta, hogy ahol a nagyméretű katonai tüzérhámoslovak nem tudtak egy ágyút fölrontatni, ott négy kistermetű székelly ló – ha kellett, a meredek oldalon fogukkal gyökerekbe kapaszkodva – föl vitték a nehéz terhet.

A katonai lóhasználat változásairól érdekes és nagyon alapos történelmi áttekintést ad Jankovich Miklós magyar nyelven még ki nem adott, *Nyeregből írt történelem* című könyvében, ahol egyebek között azt olvassuk, hogy nyugaton a lovagkorban tenyésztették ki a nagytestűlovakat, amiket ma hidegvérűnek ismerünk.¹ Korabeli nevük *destrier* volt, ami Jankovich szerint a latin dextrarius (jobbkezes) szóból származik, bár a kifejezés eredetére nincs egyértelmű magyarázat. Nekünk azonban elég annyi, hogy ilyen nagy testűlovakat használtak a páncélos lovagok a lovagi tornákon és ütközetben, mivel a nehéz páncél súlyát, s adott esetben az ütközés erejét viselni csak ilyen nagy tömegűlovak voltak képesek. Ezek azonban sem gyorsak, sem kitaratóak nem voltak, és kizárólag az ütközet vagy lovagi torna előtt ültek föl rájuk. Odáig az apródok vezették a lovat, s mivel valószínűleg már akkor is balról volt szokás a lovat vezetni, a dextrarius elnevezés egyik lehetséges magyarázata épp az, hogy az apródok jobb kézzel vezették őket.

A kor másik lótipusa a *poroszkaló* (angolul *palfrey*, németül *passgänger*). Ezek alovak viszont könnyebbek, kisebb termetűek és kifejezetten hosszútávú utazásra valók voltak, és nemcsak katonai, hanem a civil életben is használták őket. Jellegzetességük, ami hosszú utazásra kifejezetten alkalmassá tette őket, hogy ügetés helyett poroszkáltak. Ilyenlovakkal Kirgizisztánban találkoztunk, erről a különleges jármódról ennek kapcsán írunk részletesebben. Itt most csak annyi a fontos, hogy ez jármód a lovas számára sokkal kényelmesebb az ügetésnél. A lovagkorban tehát megjelent ugyan a rendkívül nagy testű, robusztus hidegvérűló, azonban sokkal szélesebb körben és általánosabb célra használtak kislovakat.

A lovagkor letűntével azonban a katonai használati mód megváltozott, s a spanyolló megjelenése kiszorította a korábbi típusokat.

[1] A könyv németül *Pferde, Reiter, Völkerstürme* címen jelent meg 1968-ban, az angol fordítás címe *They Rode into Europe*.

[K I S L O V A K K I R G I Z I S Z T Á N B A N]

A kislovak különleges képességeiről érdekes tapasztalatra tettünk szert, amikor lehetőségünk nyílt részt venni Kirgizisztánban föllovagolni kétezer méter fölötti hegyekben lévő jurtákhoz. Alovak, amiket kaptunk, láthatólag nem tartoztak valamilyen meghatározó jegyekkel rendelkező fajtához, de valamennyi vékony, kb. 135 cm marmagasságú lovacska volt. Előző nap egy rövidebb próbaútra mentünk velük. Már akkor megtapasztalhattuk nyugodtságukat, kitarató, stabil járásukat. Az erősen köves talaj vágózásra gyakorlatilag alkalmatlan volt, viszont alovak egy része ügetés helyett – minden különösebb manőver nélkül – poroszkált. A poroszkálás olyan ügetéshez hasonló jármód, amikor a lónak nem az átlós, hanem az azonos oldali lábai mozdulnak egyszerre. Azt lehetne gondolni, hogy az ilyenló dülöngélve jár, hiszen hol az egyik, hol a másik oldalon nincs alátámasztása. Ez azonban nincs így (ha belegondolunk, az ember is mindig csak fél oldalon támaszkodik járás közben), sőt a poroszkálás rendkívül kényelmes, hosszútávú utazásra nagyon is alkalmas jármód, nem jelentkezik az ügetésre jellemző – a kezdő lovasnak annyi gondot okozó – rázkódás. Ahol a poroszkalólovak gyakoriak, ott általában többet ér az aló, amelyik külön tanítás nélkül tud poroszkálni, mint amelyik nem.

Kinézetre elég soványak voltak a lovaink, amin csodálkozni nem lehetett, hiszen a tápanyagban szegény talajon, meglehetősen száraz éghajlat mellett elég szerény táplálék állt rendelkezésükre. Gondoltuk, legalább egy kis almával megajándékozzuk őket. Gyümölcsöt, zöltséget szerezni azon a vidéken elég nehéz, így aztán nagyon elégedettek voltunk magunkkal, amikor a piacon sikerült pár szem almát vennünk. A lovaink talán még sose láttak ilyet, amikor megkínáltuk őket, csak néztek ránk értetlenül, és hozzá sem nyúltak a gyümölcsökhöz.

Aztán amikor megindultunk a hegyekbe, át kellett értékelnünk mindazt, amit eddig a lovaglásról gondoltunk. Nálunk egy lovas azt tanulja meg, hogyan kell irányítani a lovat, hogyan kontrollálja minél teljesebb mértékben a ló minden mozdulatát, s ennek megfelelően azt tanítjuk a lónak, hogy mozgását a mi irányításunknak megfelelően végezze. Ilyen módon képzettlovakkal, és ilyen hozzáállással képtelenség lett volna a kirgiz hegyi túrát teljesíteni. Mint említettem, nagyon köves talajon haladtunk, olykor igen meredek hegyoldalokon, ahol csupán egy keskeny, úgy-ahogy kijárt ösvényen kellett elmenni, néha ijesztőnek látszó meredély szélében. Ha az ember megpróbálta volna akár csak egy kicsit is szabályozni a ló mozgását, a legjobb esetben is örökké kövekbe botlott volna a lábuk, rosszabb esetben le is borulhattak volna a hegyoldalokon. Viszont saját maguktól tökéletesen oldották meg a legnehezebb feladatokat is, botladozás nélkül, szilárd léptekkel, rendületlenül haladtak előre.

Keskeny, köves, meredek hegyi úton biztosan lépdelő kislovak Kirgizisztánban

Mint említettem, a kirgiz hegyeken rendkívül gyér növényzet terem, a lovaknak igazán szerény koszttal kell beérniük. Ennek ellenére soha, az egész úton egyszer sem fordult elő, hogy valamelyik ló menet közben legelni próbált volna. Ellenben amikor az út vízmosásokon vezetett keresztül, akkor minden alkalommal, minden ló megállt, hogy igyon egy kicsit. Ebben nem is lehetett volna megakadályozni őket – igaz, nem is akartuk.

Ez a kis fekete ló egy egész jurta vastag nemezborítását hozta föl lovasával együtt egy kb. 2 300 méter magasan lévő szállásra [Springinzeisz János felvétele]

[JELEN ÉS JÖVŐ]

A fentiek fényében nézzük meg tehát, hogy a mai lóhasználati lehetőségek közül miben, s milyen helye van vagy lehet a kislovaknak, illetve a székely lónak.

Katonai hagyományörzés

A hagyományörzés egyik alapvető kérdése, hogy meddig látunk vissza a múltba. Annak a hagyománynak, amit őrizni szeretnénk, szintén volt előzménye, semmi sem pottyant le csak úgy az égből. Mindig van azonban egy pont, ami mögé már nem látunk. A huszár hagyományörző egyesületek – érthető okból az 1848-as illetve a monarchia korabeli formákra és tradíciókra támaszkodnak. Erről a korról még léteznek aránylag könnyen föllelhető emlékek, dokumentumok, múzeumi tárgyak. Így a korabeli formák, de akár a harcmodor, lovaglási mód is viszonylag jól rekonstruálható. Ez az időszak azonban már nem az ősi magyar ló kora volt, Akkortájt jöttek alakultak ki a nagyobb termetű, hagyományos magyar fajták, a gidrán, a shagya, a furioso, a nóniusz, a kisbéri félvér.

De miért ne lehetne megkísérelni a Rákóczi szabadságharc, a kuruc kor, vagy akár Bocskai hajdúinak lovas katonai hagyományait föl kutatni, és meg eleveníteni? Ehhez a székely lónál alkalmasabbat aligha lehet találni. Igaz, a föl adat igényesebb, és nehezebb, hiszen a nagyobb időbeli távolság, és viharos történelmünk folytán jóval kevesebb a föllelhető emlék. De amennyivel nehezebb, annyival szebb is történelmünknek ezeket a jellegzetesen magyar szálait föl kutatni. A kérdés nehézsége, hogy ennek a kornak a lovaglási, lóképzési módszereiről gyakorlatilag nem lehetőséget föl írásos följegyzés. Érdekes viszont, hogy De La Guérinière (1688–1751), aki a nyugati lovaskultúra első átfogó elméleti munkáját írta meg, említést tesz arról, hogy kuruc emigránsok lovaglási stílusa is hatással volt rá rendszerének kialakítása során (Pénzes Gábor szóbeli közlése). Ez az emigráció egyébként is jelentős tényezője volt a keleti és nyugati lovas kultúra egységesülési folyamatának, ami éppen ebben az időszakban zajlott. Tehát ha nem is könnyű, de nem teljesen reménytelen ezeknek a szálaknak a föl kutatásával legalább részben rekonstruálni a magyar lovas hagyománynak ezt a ködbe vesző korszakát. Éppen az írásos hagyomány hiányában nagy jelentősége van annak, hogy a gyakorlat próbájának lehessen alávetni azt a keveset, amit ezekről az időkről tudni vélünk, s ez egyenesen megköveteli olyan lovak használatát, amelyek a lehető legjobban megfelelnek a korszak általánosan használt lovainak – s erre a székely ló kínálja a legjobb lehetőséget.

A magyar lovasíjászat ennél is merészebb, a népvándorlás, a honfoglalás és a kalandozás korát igyekszik megidézni, amiről még kevesebb tényszerű adat áll rendelkezésre. Mégis sikeres vállalkozásnak bizonyul, a hiányzó dokumentumokat a beleérzés, és nem kis mértékben a gyakorlat föllevenítéséből származó tapasztalat pótolhatja. A „magunk gyönyörűségére” történő lóhasználat kapcsán még visszatérünk rá.

Lótenyésztés

Mint már említettük, a tenyésztés nem öncél, és csak akkor lehet gazdaságilag hasznos, ha van, aki a lovat megvegye, és pedig reális áron. Ebből a szempontból azonban óriási jelentősége van annak, hogy a kislovak tartási költségei jelentősen alacsonyabbak, mint a nagy lovaké. A csikó önköltségi árban ugyanis figyelembe kell venni az anyakanca tartásának költségét is – legalább a vemhesség és szoptatás azon időszaka alatt, amikor más célra nem, vagy csak korlátozottan használható. Ehhez jön hozzá a csikó tartása eladásig. A csikó-nevelés teljes költségének a csikó használati értékével kell arányban lennie – vagyis, hogy mennyi pénz származhat az eladásból. Az eladási ár pedig a keresletet is nagyban befolyásolja. A kunfakó tenyésztés kezdeti eredményei arra vallanak, hogy a kislovak iránti kereslet meghaladja a kínálatot. Ugyanez remélhető a székely ló tenyésztésétől is. Mindez persze jelentős mértékben függ attól, hogy mennyire sikerül a székely ló használati módjait népszerűvé tenni, akár Magyarországon, akár a környező magyarlakta vidékeken – de akár a világ más országaiban is.

A tenyésztés lényeges szempontja, hogy legyen elegendő hely nagyszámú ló tenyésztéséhez. A helyi körülményeknek nyilván meg kell egyezniük, vagy legalábbis erősen hasonlítaniuk kell azokhoz a körülményekhez, amik között a fajta kialakult. Vonatkozik ez a tartási körülményekre épp úgy, mint a fedezetetésre. Mivel nem különleges képességű *egyedek*, hanem megbízható *fajta* létrehozása a cél, nem okvetlenül szükséges, és talán nem is célszerű a költséges genetikai vizsgálatokon alapuló mesterséges módszerek alkalmazása. Ezeknek a költsége is olyan magas, hogy a célt, a sokak számára elérhető, gazdaságosan nevelhető és tenyészthető használati ló elterjesztését nem is szolgálja. A természetes fedezetetésnek ugyan megvannak az ismert hátrányai, de előnye is lehet annak, ha a kanca is „beleszóllhat” a párvalasztásba.

Székely lovat tenyészteni elsősorban Székelyföldön lehetséges, viszont a nagyobb stabilitás érdekében érdemes Magyarországon is olyan helyszíneket keresni, ahol az erdélyihez valamennyire hasonló körülmények biztosíthatók, és ott létrehozni egy magyarországi tenyészállományt. Az egyedek gyakori cseréjével talán biztosítani lehet, hogy a két állomány ne fejlődjön eltérő irányba.

[SPORT CÉLÚ ÉS KEDVTELESI HASZNÁLAT]

A lovassport klasszikus szakágaiban, díjlovaglásban, díjugratásban, de akár a lovastusában, fogathajtásban vagy távlovaglásban eredményesen versenyezni ma már csak az adott célra kitenyésztett, különleges képességű lovakkal lehetséges. Ezekben a sportágakban nagyon erős a teljesítménykényszer, egyéb szempontok azt aligha írhatják felül. Majdnem ugyanezt mondhatjuk a western műfajokra is, ezeket is jobbára az adott célra kitenyésztett western lovakon űzik. Van azonban példa kifejezetten a kislovak részére kialakított versenyszámokra is. A „huculösvény” speciálisan olyan feladatokból áll, amiben a huculok megmutathatják fajtájuk eregyeit – más fajtájú ló nem is indulhat ezeken. Ugyancsak jól teljesítenek a kislovak a lovaspólóban, itt a magas termet inkább hátrány volna. Hagyományörző rendezvényeket gyakran találkozzunk a köböre, kökpar vagy buszkasi nevű csapatjátékkal. Hivatalos nemzeti bajnokságokat tudtommal nálunk még nem rendeznek belőle, pedig látványos, izgalmas sport. Népszerűsége napjainkban növekedni látszik. Eredetileg döglött kecskével vagy birkával játszották – azt kellett a kapuba eljuttatni. Ez ma talán sokak kedélyét fölborzoló, de bármilyen tárggyal helyettesíthető, amit a nyeregből lehajolva föl kell tudni emelni a földről. Azon kívül, hogy ehhez értelemszerűen kistermetű lóra van szükség, fontos az is, hogy a ló fordulékony, könnyen irányítható legyen, hiszen a játékosok mozgása a pályán ettől függ. Sajnos láttam olyan játszmat is, ahol a gyors fordulatokat és tempóváltásokat erős zablarángatással próbálták elérni. Megfelelő versenyszabályok kidolgozásával azonban elérhető, hogy ez az ősi ázsiai sport a székely lovak képességeinek egyik értékmérője legyen. A tenyésztés szempontjából ugyanis fontos, hogy legyen egy minél objektívebb mércénk, amihez a tenyésztés igazodni tud.

A sportok között okvetlenül meg kell említenünk a lovas íjászatot, ami Kassai Lajos munkássága nyomán immár nemzetközi sportággá nőtte ki magát. Ez nem kifejezetten a kislovakra van kitalálva, de a kislovak általában, és így a székely ló is kiválóan alkalmas lehet erre a célra. Kevésbé alkalmas azonban arra, hogy a lovak teljesítményét, tenyésztésbe vonásra való alkalmasságukat ebben a sportban mutatott eredményeik alapján mérlegeljünk. A lovasíjászat ugyanis a lótól nem kíván különleges teljesítményt, az eredmény inkább függ az embertől, mint a ló képességeitől. Viszont látványos és jellemfejlesztő sport, fokozódó népszerűsége növelheti a székely ló iránti keresletet. Minél többen szeretnék ugyanis művelni, annál nagyobb lesz a kereslet az olcsón tartható lovakra.

A „magunk gyönyörűségére” történő lóhasználatnak a különféle versenysportok mellett másik jelentős ága a kedvtelési lovaglás. A versenysportok jellemzően akkor lehetnek sikeresek egy országban, ha a regisztrált versenyzőkön kívül nagyon nagy számban vannak olyanok, akik pusztán kedvtelésből űzik az adott sportágat. Ez teremti meg azt a széles társadalmi alapot, amiből kiválogatódnak a legtehetségesebbek a versenysport számára. A folyamat azután önmagát erősíti: ha valamely sportágban komoly eredmények születnek, akkor egyre többen kapnak kedvet ahhoz, hogy kipróbálják magukat benne.

A kedvtelési lovaglás jelentősége a társadalom egészsége szempontjából azonban messze túlmegy azon, hogy társadalmi bázist teremtsen a versenysport sikeréhez. A mai körülmények között legfontosabb szerepe, hogy a modern, elvárosiasodott, mondhatnánk, elgépiesedett embert visszavezeti a természethez. A lovak ugyanis, sokkal inkább, mint pl. a kutya, megőrizték ősi ösztöneiket. A lovaglás, vagy a lóval való bármilyen foglalkozás kicsit is igényes formája föltételezi, hogy az ember megpróbálja megérteni a ló reakcióit, hogy azután ezeket megfelelően kezelni tudja. Különösen igaz ez a sportszerűen lovaglók által olykor elhanyagolt tereplovaglásra. A lovas ilyenkor elkerülhetetlenül maga is igazodik a lovak természet formálta ösztöneihez. Valamiképpen a természet mélyebb összefüggéseinek közelébe jut, amit szavakkal megfogalmazni nem vagyunk képesek. Mindez egyfajta „egészséges narkózis” jár, tiszta és nemes örömmel tölti el az embert. Ezért válik a lovaglás sok ember számára szenvedéllyé. Ide kívánczik egy idézet Pénzes Gábornak A magyar lovas kulturális örökség című írásából, amely a *Lovas Nemzet* 2016. márciusi számában jelent meg.

„A lóval való munka, együttlét kulturális szinten nem sport, hanem életmód. Speciális gondolkodást, mentalitást, bizonyos fokú megszállottságot igényel. Kölsönösen függenek egymástól a ló és a lovas. A lovasember valahol művész is. Az állandó tökéletességet keresi, amivel össze tud forrni lovával, egységet képez vele és az őt körülvevő természettel. Aki lovasember, az tudja ezt, aki nem tudja, legfeljebb csak sportoló” [Pénzes, 2016].

A „csak sportoló” kitévelt talán sérelmesnek találhatják egyesek, akik sportszerűen űzik a lovaglást, de az idézet nem a sport lekicsinyléséről szól, hanem arról, hogy a lovaglásnak ez a mélyebb, kulturális dimenziója mindenki számára nyitva áll, bármilyen céllal ül is lóhátra. Nem az a kérdés, hogy ki sportol versenyszerűen, s ki nem, hanem az, hogy ki mit képes fölfedezni magának abból, amit a ló, a lóval való foglalkozás az embernek nyújtani képes. Beleértjük ebbe mindazt, amit a lóval foglalkozó nemzedékek évezredek óta kulturális örökségként utódaiknak örökölni hagytak.

A lovak között megtanult magatartási formák azután kihatnak az emberekkel való kapcsolatainkra is. A ló helyes irányításához szelíd határozottság szükséges, az erőszakosság előbb-utóbb megbosszulja magát. Ez a vezetői magatartás pedig az emberi közösségekben is eredményesebb, mint az agresszió. Ily módon a lovaglás széles körben történő elterjesztése egyszerre emberibb és erősebb, tisztább nemzedékek fölnevelését segítheti.

A lovaglás népszerűsítésének azonban korlátot szab, hogy viszonylag költséges tevékenység. Éppen ezért van nagy jelentősége az olcsóbban tartható kislóknak. A lovaglást ugyan felnőtt korban is el lehet kezdeni, de sokkal könnyebb gyerekkorban elsajátítani. A székely ló, és általában a kislóvak gyermekek számára sokkal alkalmasabbak, egyszerűen a jobb méretarányok folytán. Egy esetleges esés (ami ugyan nem szükségszerű, de teljesen nem is kizárható része a lovaglásnak) is kevésbé veszélyes egy kisló hátáról. Különös jelentősége van ebből a szempontból annak, hogy a kislóvak felnőtt által is lovagolhatók. Ahhoz ugyanis, hogy egy ló igazán alkalmas legyen oktatásra, elengedhetetlen, hogy a lovat az oktató vagy más gyakorlott lovas rendszeresen „átlovagolja”. Enélkül ugyanis a legjobb iskolalóból is vérmérsékletétől függően könnyen fásult, vagy agresszív, de mindenesetre korlátozottan irányítható ló lesz, az ilyeneken szerzett tapasztalat pedig teljesen rossz irányba tereli a kezdő lovast.

Lovasterápia

A lovas terápia – bár nem helyettesít semmilyen orvosi kezelést – számos, különféle betegségben járulhat jelentős mértékben hozzá a beteg rehabilitációjához, állapotának javulásához. Elsősorban mozgásszervi, idegrendszeri, és bizonyos szellemi-pszichés károsodások esetén lehet nagyon jelentős. De ide sorolhatunk olyan eseteket is, amikor a lovaglás ugyan a fennálló szervi károsodást nem befolyásolja, de nagymértékben segít egy teljes értékűnek mondható életérzés kialakulásában. Ilyen például a vakok, látáskorlátozottak lovagoltatása. Végül meg kell említenünk, hogy egyes vizsgálatok szerint nagyon sok, kimutatható betegségben nem szenvedő gyermeknek van egészen hibás mozgáskoordinációja, ami önmagában nem betegség, de számos pszichés és életviteli probléma kialakulásának talaja lehet. Ezek a koordinációs nehézségek, például a szabálytalan járásképp – néha pár óra lovaglás után látványosan javul.

A terápiás lovagoltatáshoz nem különleges fizikai teljesítményre képes lovakra van szükség, viszont rendkívül fontos, hogy maximálisan garantálni kell a lovas biztonságát. Lóról esni egészséges embernek is rossz élmény, képzeljük el, milyen lehet egy vak vagy nehezen mozgó embernek. A kislóknak ezen a téren nem azért van jelentősége, mert kis lóról kisebbet esik az ember, ugyanis itt az esésnek még a lehetőségét is ki kell zárni. Viszont az ősi típushoz

közelebb álló lovak között ritkább a rossz idegzetű, pánikra hajlamos ló. „Magától” egyetlen kisló sem lesz alkalmas terápiás lovagoltatásra, ehhez hosszas és alapos kiképzésre van szükség, bármilyen fajtájú vagy alkatú ló esetében. Az azonban nem közömbös, hogy ez a képzés mennyi időt és munkát – végső fokon költséget igényel.

A testméretnek nemcsak az esések szempontjából van jelentősége a terápiás lovagoltatásban. Egyrészt a terápiára szorulóknak nagy része gyermek, s amint azt már mondtuk, számukra alkalmasabb egy saját méreteikhez arányos ló. A terület sajátos problémája, hogy azok, akiknek szükségük van ilyen szolgáltatásra, sokszor nem tartoznak a tehetősebbek közé, így ez a szolgáltatás is erősen költségérzékeny. Nagyban növelné a költségeket, ha külön lovakat kellene alkalmazni a gyerekek és felnőttek terápiás lovagoltatásához. Így a kislóknak az a tulajdonsága, hogy gyermekek és felnőttek számára egyformán lovagolhatóak, itt különösen értékes. További szempont, hogy a terapeutának vagy segítőjének gyakran a ló mellett állva kell segítenie, esetleg megfognia a lovat, és fontos, hogy ezt könnyen meg tudja tenni – ami nagyméretű ló esetében bajosabb.

Idegenforgalom, lovasturizmus

Magyarország adottságai egészen kiválóak a tereplovaglás céljára. Európa számos országában minden talpalatnyi föld gazdasági célokat szolgál, a földeket gondosan bekerítik, a köztük megmaradt utakat pedig mindenütt leaszfaltozzák. S ha van is még olyan terület, ami alkalmas maradt a lovaglásra, az mind magántulajdonban van, s legföljebb a tulajdonos külön engedélyével vehető igénybe lovaglásra. Nálunk még rengeteg, ha nem is érintetlen, de kevésbé bolygatott terület van, az erdők – minimális korlátozással – lóval és gyalogosan szabadon látogathatók, és a domborzati viszonyok egyszerre változatosak és barátságosak – lovaglási szempontból.

Minden természeti feltétel adott tehát ahhoz, hogy Magyarország kedvelt utazási célpontja legyen más országok lovagolni szerető polgárai számára, s ez jelentős hasznot hozhat az egész országnak. De azért nem mi vagyunk az egyetlen állam, még Európában sem, ahol lehetőség van tereplovaglásra. A velük való versenyben komoly vonzerő lehet, ha különleges lovakat tudunk bevinni a szolgáltatásba, olyanokat, amelyenek máshol nem találhatók. A kislóvak, és éppenséggel a székely ló erre nagyon is alkalmas. Igaz, a sikerhez nem elég maga a fajta, ezeket ki is kell úgy képezni, hogy az ide látogató lovas turista számára kellemes, maradandó élményt jelentsen a lovaglás, legyen kedve visszatérni, s másoknak is ajánlani a lehetőséget.

Az ifjúság nevelése

Általános tapasztalás, hogy a kisgyermek ösztönösen vonzódik az állatokhoz, és könnyen tudnak kapcsolatot teremteni velük. Talán éppen azért, mert nyelvi képességeik még fejletlenebbek, gondolkodásmódjuk közelebb lehet az állatokéhoz, mint a felnőtteké. A gyermekeknek ez a vonzódása a kamaszkor táján gyakran eltűnik, másokban kissé átalakulva egész életükre vonatkozóan megmarad. Ezért a gyermekek lovas oktatását még a pubertás előtt minél szélesebb körben célszerű elkezdni. Egy átlagosan fejlett gyermek nyolcéves korában testméretei és szellemi fejlettsége alapján is már alkalmas arra, hogy lovagolni tanuljon. Ehhez azonban egyértelműen kislóvakra van szükség, a gyermek testméreteinek ez felel meg leginkább. E tekintetben viszont nagy jelentősége van annak, hogy a kislóvakat felnőttek is tudják lovagolni. A kezdők oktatására használt iskolalóvakat ugyanis gyakorlott lovasnak kell alaposan kiképeznie és rendszeresen „át kell lovagolnia” annak érdekében, hogy biztonsággal lovagolható legyen, és ne fásuljon el.

Ahhoz, hogy a lovasképzés révén egy egészségesebb, a természettel és egymással harmóniában élni tudó nemzedék nőhessen föl, minél több gyermek számára kell elérhetővé tenni a lovas képzést – ehhez pedig gazdaságos kislóvak kellene. Ha pedig a várva várt iskolai lovasoktatásra gondolunk, akkor ez mindenképpen nagyszámú gyermek oktatását jelenti, s ez esetben óriási jelentősége van a már említett lényegesen kisebb tenyésztési és tartási költségeknek.

[M I É R T É P P E N S Z É K E L Y ?]

Eleddig azt igyekeztünk bemutatni, hogy a kislóknak alapvető jelentősége van a mai, illetve a következő pár évtized lovaskultúrájának alakulásában. Kisló azonban sokféle van, és adósk vagyunk annak a kérdésnek a megválaszolásával, miért gondoljuk fontosnak és egyáltalán lehetségesnek a székely lónak, mint fajtának a rekonstrukcióját. Ami a lehetőséget illeti, a genetikai vizsgálatokról szóló rész meggyőzően mutatja be a vállalkozás realitását, legalábbis biológiai értelemben.

A lótenyésztés minden körülmények közt komoly gazdasági kihívást jelent, és logikus érvelésnek tűnik, hogy a meglévő erőket inkább a már létező, ismert és elismert kisló fajtákra kellene koncentrálni, semmint elaprózni olyan próbálkozásokra, amelyeknek sikere, eredményessége még nem látszik tisztán.

A kérdés megválaszolására két dolgot kell megfontolni. Az egyik az, hogy minden fajta magán viseli annak a földrajzi környezetnek a nyomait, ahol kialakult. Ebben a domborzati, növényföldrajzi viszonyoknak és az éghajlatnak van meghatározó szerepe. Ide tartozik még, hogy a fajta annak a népnek a kultúráját, gondolkodásmódját is visszatükrözi, amelyik tenyésztette. Lovat, sőt jó lovat nevelni bárhol lehet. Mégis, ha valaki „igazi” arab lovat szeretne, nem Svédországban fogja keresni, hanem a Közel-Keleten. Ugyanígy a quarter vagy az appaloosa tenyésztés fellelőjére mindig is Amerika marad, viszont a valódi gidránt nem a Vadnyugaton tenyésztik (noha létezik a Hungarian Horse Association of Amerika, az odaszármazott magyar fajták tenyésztésére létrejött szervezet). Minden nép, amelyik fejlett lovaskultúrát mondhat magáénak, megtalálta azt az egy vagy több fajtát, amire joggal mondhatja, hogy az övé, ami leginkább megfelel saját elvárásainak és annak a környezetnek, ahol él. Nem egy-egy kiváló ló tenyésztése a kérdés, az bárhol sikerülhet. Történetesen minden idők legendás angol telivérjét, K i n c s e m - et a magunkénak mondhatjuk, akinek ötvennégyeszer veretlenségét senki sem tudta fölülmúlni. E kimagasló eredmény ellenére sem tekinthető azonban Magyarország az angol telivér tenyésztés fellelőjének.

Véleményünk szerint a magyar lovaskultúra fejlődéséhez szükség van tehát egy olyan kislóra, amit a magunkénak mondhatunk, ami magyarul vidéken alakult ki, s aminek gondos tenyésztése a magyar gazdák munkáját és hozzáértését dicséri. Vannak, akik úgy vélik, hogy ezt az igényt leginkább a hucul elégíti ki, s csakugyan a hucul „őshonos” magyar lónak tekintik. A fő probléma ezzel nem az, hogy miként tartunk magyarnak egy olyan fajt, amely nevét egy másik népcsoporttól kapta. Az igazi nehézséget abban látjuk, hogy a hucul eredetileg magashegyi ló, a Kárpátoknak az egykori Galícia területére eső részén, 1500–2000 méteres hegyek között alakult ki. Jellegzetes képességei is ehhez a tájhoz kötődnek, sziklás talajon, keskeny ösvényeken megbízhatóan, magabiztosan közlekednek – akárcsak az említett kirgiz lovak [Mihók, 2014]. Ma Magyarországnak sajnos nincs olyan területe, ami teljesen megfelelne eredeti környezetüknek. Az a terület, ahol a nevezetes jósvafői hucul ménes él, jóval szelídebb vidék, s messze nem teszi annyira próbára a lovakat, mint eredeti környezetük. Ettől persze még lehet kiváló lovakat nevelni, s nem vonhatjuk kétségbe se a fontosságát, se a hasznosságát. De az előbb mondtak értelmében a hucul tenyésztés központjának nem Magyarországon kellene lennie.

Brehm *Az állatok világa* című nevezetes könyvének magyar kiadásában [Brehm, 1929] még szerepel a magyar parlagi ló – ami a székely ló magyarországi megfelelője [Kovácsy és Monostory, 1889], a 19. század óta azonban

nyomaiban sem lelelhető már föl – így annak visszatenyésztésére nincs reális lehetőség.

Ambiciózus, de nem kilátástalan cél egy olyan hazai kisló tenyésztése, amely – a kislovak iránti igény világszerte tapasztalható növekedésével – külföldön is olyan keresett lesz, mint amilyen a magyar ló volt akkor, amikor királyi paranccsal kellett korlátozni az országból való kivitelét. Erre talán egyedül a székely ló kínál lehetőséget. A tenyésztés központjának Erdélyben kell maradnia, vagyis, ha nem is a hivatalos országhatáron belül, de legalább magyarul vidéken. A fajta hivatalos regisztrációját Magyarországon kell megoldani. Ehhez viszont – a huculhoz hasonlóan – keresni kell a határokon belül is olyan vidéket, amely közelítően emlékeztet az erdélyi terep- és klíma-viszonyokra, és ahol a hazai tenyésztés bázisa megeremhető.

A másik megfontolandó dolog a kérdéssel kapcsolatban az, hogy a székely ló visszatenyésztését semmiképpen nem más fajták ellenében folyó tevékenységnek gondoljuk. Kétségtelen, hogy egyfajta konkurenciát jelent a többi kisló tenyésztése szempontjából, ez a konkurencia azonban egészséges versenget kell eredményezzen, ami minden tenyésztőt arra sarkalhat, hogy egyre magasabb szintre fejlessze maga tevékenységét. A lóhasználók számára pedig alternatívát jelent, a kínálat bővítését jelenti, ha több kisló fajta közül választhatnak. Így a sikeres székely ló tenyésztés hozzájárulhat a többi fajta tenyésztésének mind magasabb szintre emeléséhez is.

A SZÉKELY LÓ TÖRTÉNETE

[A M A G Y A R S Á G E R E D E T I ,
H O N F O G L A L Á S - K O R I
L Ó Á L L O M Á N Y A]

Lovaink a Honfoglalástól a Habsburg korig

A Kolozsváry testvérek Szent György szobra a középkor magyar lovainak hiteles ábrázolása.

Régészeti kutatások tanúsága szerint a honfoglaló magyarok apró termetű lovakon jártak és harcoltak, melyek nagytestű fajtársaiknál sokkal kitaróbb, egyenletesebb teljesítményre voltak képesek. Abrakot hosszú utakon sem igényeltek, a pihenőidők legeltetése elegendő volt erőnlétük fenntartásához. A honfoglalás korában fontos szempont volt, hogy kisebb léptű lovakról hatékonyabb a nyilazás. Így vált lehetővé a bravúros hadászati teljesítménynek számító kalandozások sikerre vitele. Sajnos e lovakról keveset tudunk. Árpádkori lovas sírokból származó leletek és fennmaradt szerszámtöredékekből igyeksenek a szakemberek egykori lovainkat rekonstruálni – ezen a téren sokat köszönhetünk László Gyula történészünk kiváló grafikusai tehetségének.

A Habsburgok alatt elindult, az akkori katonai igényekhez igazodni próbáló nemesítési törekvések hatására az eredeti lóállomány egyre inkább kiszorult az ország legnagyobb részében. Azonban a keleti végeken, a Kárpátok hegyei között a 17–19. században is kevésbé érvényesültek a központi tenyésztési elvek, és ezért z ott élő gazdák kezén maradtak olyan lovak, amelyek még hordozták az ősi magyar jegyeit. E lovakról korai lótenyésztési szakíróink kivétel nélkül igen pozitívan vélekedtek. Olyannyira, hogy kiváló lótenyésztő szakembereink újra és újra erőfeszítéseket tettek a már akkor is kiveszőfélben lévőnek ítélt, de általuk kiváló tulajdonságokkal rendelkezőnek látott székely ló megmentésére. Az alábbiakban e szakírók írásaiól olvashatunk szemelvényeket.

[S Z A K Í R Ó I N K A S Z É K E L Y L Ó R Ó L]

A 18–19. század

A székely és az erdélyi ló gyökere azonos az ősi magyar lóéval. Attól mégis elkülönül. Az erdélyi és a székely ló története szorosan összefonódik. Az erdélyi ló, a székely gazdák kistermetű székely lovának a híres erdélyi ménesekben tenyésztett, nemesített változata.

„A kitünő, a török hódoltság idejében sok nemes arabs vérrrel feljavított magyar és erdélyi lóállomány, a török kiűzetését követő időben hihetetlenül megcsappant és megromlott. A megfogyatkozás oka az volt, hogy az országot felszabadító idegen katonaság minden használható lovat elvett a lakosságtól és kivonulása alkalmával, kivitt az országból. Az állomány leromlásának pedig az volt az oka, hogy a lakosság a megmaradt csikókat igen korán munkára fogta. Alig két éves csikók hámba fogása, vagy nyereg alá törése természetzerűleg a lóállomány elcsenevezéséhez vezetett. Hozzá járult a bajhoz még az is,

Székely huszár Alistai Mátyus N. János „A nemzeti lovak” című könyvének címlapján, 1828. A méretarányok elárulják: székely huszár, székely lovon

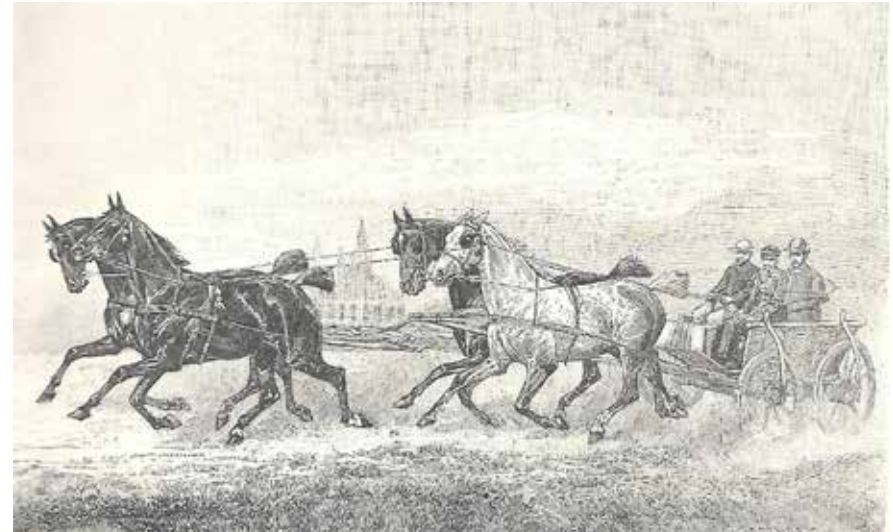
hogy alig volt valamire való fedező mén, hiszen a katonaság elsősorban a méneket vette el, s így itthon fedeztetésre is csak fiatal csikókat használhattak.

De hogy maga a lóállomány még ilyen viszonyok dacára is kiváló volt, bizonyítja, hogy a francia háborúk alatt az úgy nevezett velitesek (önkéntesek), kik összeszedett lovaikon 1813 és 1814-ben Párizsig nyomulva és visszatérve lovaikért, amikor haza térve, itthon eladták őket, több pénzt kaptak, mint amennyiért vették őket. Ezek a lovak tehát a nagy és fáradságos út alatt nemhogy leromlottak volna, hanem még javultak.” [Hankó Béla: Székely lovak.]

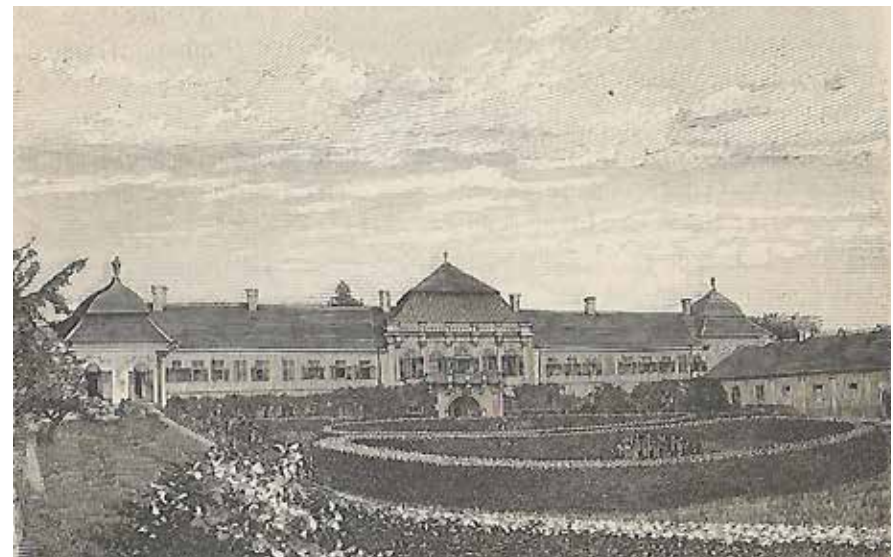

Báró Wesselényi Miklós, az árvízi hajós
[Barabás Miklós festménye]
Wesselényi a magyar lótenyésztés
megreformálásának egyik alapját éppen
a székely ló feltámasztásában látta.

nem lehet. Leginkább fenn maradt az a parasztnál, főként Hazánk azon hegyes részeiben, ahová idegen lovak nem igen juthattak, mint p. o. Erdélyben a Csíki-, s Hátszeg-vidéki havasok tájékain. A paraszt lovak nagy részében látszik is napkeleti eredetek, mind formájokban, mind gyözös voltokban. Csak derék csontjaik, s a benne lévő jó vér teheti azt, hogy ezek apró lovacskák oly nagy terheket húzván, vagy hátakon vivén, valóban többet tesznek, mint azokról csak fel is lehetne tenni. De ezen lovak gazdájok többnyire szigorú, gyakran siralmas sorsának részesei. Nem táplálhatja a szegény paraszt lovát jól, és sanyarúsággal nevelt csikáját. minek előtte az megállapodott, és erőre kaphatna, kénytelen rossz tartás mellett, nehéz munkákra használva elcsigázni. Természetes, hogy e' mián

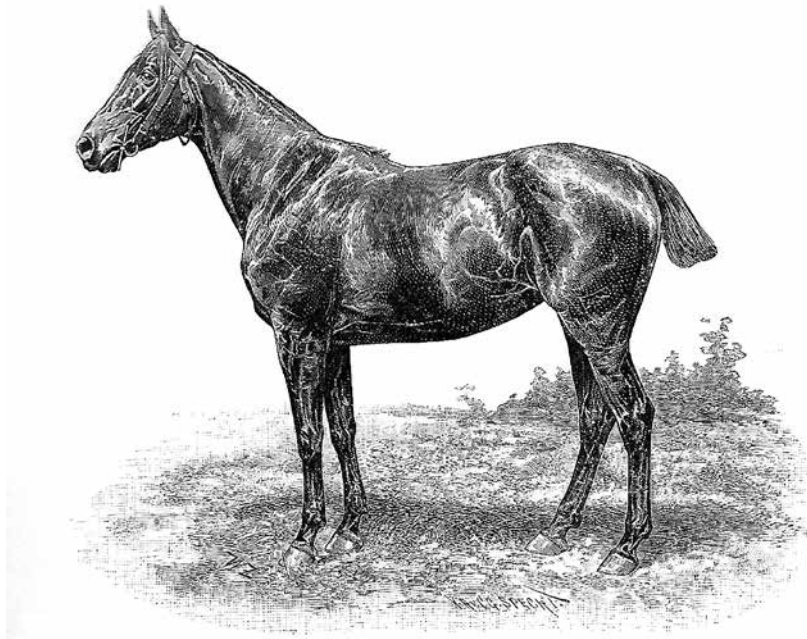
Báró ifj. Wesselényi Miklós négyesfogata, mellyel 1890-ben megnyerte a Pozsony–Bécs távhajtó versenyt (65 km, 2 óra 42 perc alatt; 2,5 perc egy km).
Összehasonlításképpen: ekkor jukkernek azt a lovat fogadták el, amely 50 km-en keresztül 3 percnél tudott ügetésben 1 km-t megtenni.
[Wrangel: *Das Buch vom Pferde*]

Báró Wesselényi Miklós kastélya Zsibón
[Wrangler: *Ungarns Pferdezucht*, 1895]

nagyon elaprósodtak, s minden választás nélkül a legapróbb s hibás lovakat is használván fajra, csuda, hogy még inkább el nem aljasodtak.” [Mindhárom idézet: báró Wesselényi Miklós, 1829]

A nemes „napkeleti” lovak nemesítő hatása volt az erdélyi lovak kiváló minőségének egyik oka. Az erdélyi és a székely lovak kiváló minőségének másik gyökere az, hogy Erdély változatos, dombos, hegyes vidékével, kiváló hegyi legelőivel, kiemelkedő lehetőséget teremtett jó alkatú, szilárd szervezetű lovak felnevelésére.

R a g y o g ó

pej kanca báró ifj. Wesselényi Miklós, méneséből.

Apja az angol telivér Count Zdenkó, anyja Fényes, székely lóból nemesített erdélyi félvér.

[Wrangel: *Ungarns Pferdezucht*, 1895]

Ez eredményezte, hogy az erdélyi és a székely lovat mindig sokkal többre becsülték nemcsak itthon, hanem külföldön is az egyébként nagyon értékesnek tartott magyar lónál is.

Báró Wesselényi Miklós ezen könyvének utolsó oldalán számol be arról, hogy apjának spanyol ménekkel, elrontott ménese lecserélése után Csíkban vásárolt székely kancákból az általa Angliában kiválasztott angol telivér ménektől fog kiváló erdélyi lovakat nevelni.

„A 12 mostan Csíkban vett eredeti székely kancza. A régi, jó tartós, erdélyi lovak még csak ilyen havasi fajtákban találhatván fel, ezeket teljes vérű angol lovakkal nemesítve, s jó tartás által nagyítva, akarok és fogok ezen kanczáktól, igaz, jó erdélyi lovakat nevelni” [Wesselényi, 1829].

Érdekes tény az is, hogy a számban is jelentős erdélyi ménesek rendkívül igényesen nemesítették, tenyésztették lovaikat. Alistai Mátyus Nep. János írja „Lótudomány” című, 1845-ben Pesten megjelent könyvében: „Az erdélyi ló, melyet mintegy 150-re terjedő ménesben a tehetősb birtokosok nagy áldozatok mellett még 1828-iki év körül is fenntartották, a címeres szép erdélyi faj, mely kedvező éghajlata alatt kitűnő sikerrel tenyésztették, s az ausztriai birodalomban található lófajok közt mindig a legjelesb vala” [Alistai, *Lótudomány*, 1845].

Alistai Mátyus Nep. János: „Nemzeti Lovag” című 1828-ban Pesten megjelent könyvében írja: „Az Erdélyi ló, amely a lovazásra szerfelett kellemetes, közpszerű magas, tetszetősen hajlott fejét ékesen hordja; fülei hosszúak, de jól állanak; szemei nagyon tüzesek szája hegyes; pofái keskenyek; nyaka erős és hosszú, szegye széles, teste erős, izmos ágyékai alant állók; fara hosszú és gömbölyű, alsó első lábszárjai hosszúak, miért maga alá játszó és felséges a járása.”

„Mínt hogy az Erdélyi lovak idegen vérral ritkán és csak néha-néha Arabs vagy török fajjal felfrissítettnek, ezek tulajdon fajok címerét fenntartják.” [Alistai, *Nemzeti Lovag*, 1828]. Kovácsy Béla és Monostory Károly így ír a 20. század hajnaláról visszatekintve erről az időről: „Miként fentebb említettük, Magyarországon a múlt század elején a magán ménesek száma 64 volt, s a lótenyésztés inkább a kisbirtokosság által üzetett előszeretettel. Tekintve az akkori időben létezett igen sok latifundiumot, nem mondhatjuk, hogy ezekhez és az ország területéhez és viszonyaihoz mérten, a magán ménesek száma felette nagy lett volna. Kitűnik ez az Erdéllyel való összehasonlításból is, ahol az olyan magánménesek száma, amelyek kancaállománya a 15-öt meghaladta, a múlt század elején, nem kevesebb, mint 169 volt, tehát csaknem háromszor annyi, mint Magyarországon” [Kovácsy–Monostori, 1905].

Bem apó egy székely lovon a nagy-szebeni csatában

[Tadeusz Ajdukiewitz festménye]

Csekonics József a Mezőhegyesi Ménes megalapítója és első parancsnoka is rendkívül becsülte az erdélyi lovat. „*Praktische Grundsätze die Pferdezucht betreffend*” (A lótenyésztés gyakorlati alapelvei) című 1817-ben Pesten megjelent könyvében így ír: „*Ki merem jelenteni, hogy csak az eredeti, régi, tiszta származású erdélyi ló tudja felvenni a versenyt Egész Európa nemes lovaival. Ezt a nemes állatot közép nagy, jól formált test jellemzi, és az olyan nyakillesztés, aminek következtében amint a ló a lovas által adott állításba kerül, fülei csaknem függőlegesen helyezkednek a marra, a lapockán és a lábakon át a patáig. Ezzel a nagyszerű feligazítottással ez a sok bátorsággal és kitartással rendelkező nemes állat sohasem téveszti szem előtt a talajt, amin jár, és hátát sohasem hajlítja be. Ennek következtében a legjobb igyekezettel, a lovas kívánatos kényelmére biztosan használható minden egyenlőtlen terepen, hegyi ösvényen, minden időszakban, mindenféle takarmányozási és tartási körülmények között, amilyenek a katonai szolgálatban előfordulnak – emellett mégis a legmagasabb életkort éri el. Nem ok nélkül vonom kétségbe, hogy más nemzetek lovai ilyen magas szinten egyenértékűek-e az erdélyivel bátorság, kitartás, és más hasznos tulajdonságok terén, ha viszsa emlékezem arra a teljesítményre, amit jelen létemben Datos-ban a báró Dániel ménesében alkalmazott istálló vezető hajtott végre.*”

Ez felült egy fekete csödörre, fellovagolt egy kb. 500 ölnyi magaslatra. Mikor felért, megrövidítette a szárát, kezeit a levegőbe emelte, mindkét sarkantyúját a ló oldalába vágta, ezt teljes iramban, egy csak a természet által épített úton felém ugratta, és csak azután fogta meg a szárakat. Nem szégyenlem bevallani, hogy ezen csodálatra méltó mutatvány után alig tudtam magamhoz térni, mert megállításkor a ló lábain a legkisebb remegést sem észleltem annak ellenére, hogy az alig tudott elég levegőt belélegezni. Nem dicsérhettem ezt a mutatványt, mert az volt a szándékom, hogy ezt a nemes apamént bármilyen áron is megveszem. Minthogy azonban nem volt eladó, nekem nem maradt más hátra, mint magamban csendben megcsodáljam. Kifelé hangosan csak azt mondhattam, hogy szeretnék ilyen mutatványt ún. villás-szügyű vagy kötött járású lótól látni. Hasonló teljesítményeket mesélnek a báró Wesselényi-féle ugyancsak Erdélyben lévő zsidói ménesből is. A maga nemében egyedül álló az erdélyi lovak fordíthatósága, (fordulékony-sága) is. Sajnos az utolsót közülük két éve veszítettem el. Amikor azt lovagoltam, mindenkinék, aki a lovardába látogatott, kezet nyújthattam, azt fogva, körülötte vágtazhattam, és még a váltást is végre hajthattam elfogadható iramban. Ilyen és hasonló tények erősítik meg fenti megállapításomat, mely szerint az eredeti régi és tiszta származású erdélyi ló nemcsak egyenrangú Európa legelső lovaival, de véleményem szerint még eléjük is helyezendő” [Csekonics József, 1817].

Nem csoda, hogy ebben az időben sok erdélyi ménes híre messze földre elterjedt. Ilyen volt a Wesselényiek zsidói, a **Bánffy**ak bonczhidai ménes. Kiemel-

kedik közülük még a **gróf Mikes** marosujvári ménes, és a **Dániel** család datosi ménes. A Dániel család datosi ménesének lovairól az a hír járta: „*hogy hegynek föl, hegynek le vágatva járnak, a nélkül, hogy fáradságukat reszketés, vagy feltűnően gyorsított légzés által külelték volna*” [Kovácsy–Monostori, 1905].

Nemzetközi híre volt **gróf Mikes Ármin** zabolai ménesének is. 1911-ben a kiváló lovas és tenyésztő **Gróf Kinsky** Ferdinánd több hátsólova vásárolt a zabolai ménesből.

Graf Westfalen a porosz királyi udvari istálló részére megvásárolta a **G e r e b e n** nevű 7 éves szürke heréltet a zabolai ménesből.

A Magyar Királyi Állami Sütvényi Ménes is vásárolt kancákat a zabolai ménes állományából. A Sütvényi Ménes kiváló lovakat nevelt a katonatisztek részére. A ménesben nevelt sok eredményes sportló közül kiemelkedik **S e l l ő** angol telivér kanca, amelynek nyergében **Platthy** József az 1936-os Berlińi Olimpián díjugratásban bronzérmert nyert.

De nem csak a legjobb magyar szakembereknek volt ilyen kimagaslóan jó véleménye az erdélyi lóról. A magyarok iránti elfogultsággal igazán nem vádolható porosz királyi tábornok is ugyanerről beszél: „*Az 1770-ers években bajtársaimmal sokszor látogattuk és tanulmányoztuk a közeli méneseket és a győri, és komáromi lóvásárokat, ahol úgy nevezett szilaj, mindenféle fajtához tartozó lovakat vettünk, azokat megszelídítettük, belovagoltuk, és azután eladtuk, minek következtében bizony sok tapasztalatra tettünk szert, aminek később nagy hasznát vettem.*”

Gróf Mikes Ármin híres Zabolai ménes
[Tadeusz Ajdukiewitz festménye]

Zabolai ötösfogat a Zabolai Ménes adatlapján
(ezzel a nyomtatvánnyal igazolták eladott lovaik származását) [Mikes Birtok tulajdona]

Minden legkülönfélébb fajták koronája, amelyet megismertünk, messze kimagaslóan az erdélyi ménesek lovai voltak, amelyek általában nemes alak, erő és könnyedség mellett sok nemességet mutattak, és ezért lovagolt II. József is ilyen fajtájú lovakat. Már ez időben is igen magas volt az áruk” [Lindenau, 1831].

[H A N K Ó B É L A : S Z É K E L Y L O V A K]

Kolozsvár, 1941

Hankó Béla: „Székely lovak” című 1941-ben Kolozsváron megjelent kitűnő tanulmánya lehetőséget ad a fajta részletes megismerésére. A tanulmány méretekkel, fotókkal kiegészítve gondosan megrajzolt képet hagyott számunkra hátra a típus részleteiről, és a mai napig a székely lóval, annak megmentésével foglalkozók alap kiindulási dokumentuma.

A tanulmány megírására az kínált lehetőséget, hogy a Földművelésügyi Minisztérium Lótenyésztési Főosztálya meghívta Hankó Bélát a Székelyföldön végezett kanca törzskönyvezésben való részvételle. Így módjában volt az erdélyi

lóállomány áttekintésére Hankó Béla még ekkor is azt tapasztalta, amit már Báró Wesselényi Miklós is leírt 1829-ben.

„Maga a lóállomány a sík vidékeken meglehetősen vegyes, rendkívül sok a jellegtelen állat közte. Amint azonban a dombosabb részek felé közeledünk, amint egy-egy szűkebb völgytorokba befordulunk, egyre inkább egységessé válik a lóállomány. Előbbi helyeken a székely, utóbbiakban pedig a békási fajta lép egyre jobban előtérbe.

Az előbbieket gyors szekereket húznak s a kancatörzskönyvező hely szekértáborhoz hasonlít, a békásiak meg mind nyereg alatt lépegetnek, koci elé fogott, alig-alig van közöttük. A sok tarka népviselet, a feltűnően sok asszony és leány színpompássá teszi a nyüzsgést. A vidék is szép. Ilyen környezetben jól esett a munka s haladt is” [Hankó, 1941].

Hankó Béla idézi Ujfalvy Sándor székely lovakkal szerzett élményét, véleményét is **Ujfalvy** Sándor emlékirataiban leírja utazását 1831-ben Szamosújvárról Pestig. A 153. lapon ezt mondja: „Két sovány székely fajú lovat egész út alatt egy szem abrakban sem részesítette, de a feneketlen sarakban mégis soha fenn nem akadtak sőt rebenczeségből néha meg is ragadtak. Ily vas kitartás a székely lovak erénye.” Majd pedig a 212. lapon így folytatja: „Egyébiránt a keleties fő kelleket, a tüzes jó paripát a magyar földön nem találtam kielégítőleg. Erdélyben ez jobban áll. De csakis ez az egy.”

„Erdély mágnásai igen korán elkezdették lóállományuknak a tarpán vérű nyugati fajtákkal való nemesítését. Az erdélyi úri ló tehát hamarosan megváltozott. Minthogy pedig a nagyobb birtokosok és ezekkel együtt a magán ménesek Erdély síkabb részein voltak, e területek lóállománya lassanként mind jobban elütött a hegyi zugokban és völgyekben fekvő székelység lovától. ’Bögözön felül, a harcsa és a mágnás meg nem él’ – mondja egy székely közmondás. Bögöz egy kis székely falu a Küküllő völgyében, ahol vége a sík- és jó földeknek és kezdődik a köves talaj. A hegyvidéken tehát a sok idegen hatástól mentesen maradt meg a lóállomány és a mai napig sokkal jobban megőrizte ősi jellegét, mint a fennsíkokon és a széles, lapos erdélyi völgyekben. Az állam természetesen gondoskodott a legeldugottabb hegyi falvak kancáiról is, és állami fedező méneket küldtetett ki” [Ujfalvy Sándor, 1854].

A székely ló leírása Hankó Béla szerint: „Jól megkülönböztethető Lófajta Erdélyben a székely fajta, amely az ősi székely vagy jobban mondva erdélyi parlagi ló maradványa. Erdélyben ugyanis, mint az elmondottakból már tudjuk, a földbirtokos osztály igen korán külön lovat formált saját méneseiben az ősi parlagi lófajtából, s így az ősi székely ló, annyira, amennyire, csak a kisbirtokosok kezén és inkább csak az erdős, dombos, hegyes vidékeken maradt meg.

Míg a békási fajta meglehetősen egységes, és ezért jól is jellemezhető, addig a székely fajta tulajdonságait ma már csak kizárási módszerrel lehet megállapítani. Vagyis ha a székely lovak közül kizárjuk legelőször a békási fajtájúakat, aztán mindazokat, melyek határozottan kis nóniusz, lipizzai, vagy angol félvér – újabban magyar félvér – külleműek, úgy marad az, ami ma székely lónak mondható.

Ebből is látszik tehát, hogy a székely lófajta csoporton belül igen sok az olyan állat, mely vagy lipizzai, vagy kis nóniusz vagy magyar félvér szerű, bár testméreteiben és test arányaiban mind ezektől kissé mégis eltér. Ez a fajta is tarpán vére fajták keveredéséből és behatására keletkezett és átlagos marmagassága bottal mérve középtérfében 134,9 cm, kereken 135 cm. Hátnál szintén túlnőtt (átlagban 2 cm-el) és törzs hosszúsága is mindig hosszabb a marmagasságnál (átlagértékben 5–7 cm-el.)

Általában arabos küllemű, közép magas állatok, jó testtartással, aránylag rövid lábakkal, hosszú, erőteljes törzssel, igen széles szűggyel és csípővel és aránylag kis és száraz fejjel, melyet arányos, nem rövid és vastag nyakon magasan hordanak.

Góbé III., 8 éves mén a Zsuki ménésben.
[Hankó Béla felvétele, 1941]

Egészen véve tehát szép állatok, melyek éber fültartással, nagy szemekkel és táguló orrcimpákkal figyelik a világot, és a szekerek sokszor igen nehéz terhe elé fogva, megadással és nagy kitartással viselik az igát: a székely hámot, amely bizony rosszul szerkesztett és a húzás nehéz munkáját nem, hogy megkönnyítene, hanem gyakran fel is töri a ló marját.

Igénytelen és edzett állat ez is, de már nem hegyi fajta; jól üget és vágat, magas fejtartással és magas lépéssel és hátnál ép olyan alkalmas, mint igavonónak kocsit elé fogva. Erejüket a nagy mar-mellöv méret különbségük is elárulja, (középtérfében 30,6cm). Ma mindegyiken meglátszik, hogy igen sok arab vér van bennük, amit különben a sok szürke szín is elárul. Jeltelen alig akad köztük, és feltűnően sok a szeplős és legyes szürke. Míg a békási fajta egyedei úgyszólván kivétel nélkül tehénállásúak, ez a szépséghiba – mely azonban nem hiba a munkabírárs szempontjából – itt a székely fajta egyedei között már aránylag ritka. Viszont elég sok rossz, töredezett és lágy patájú akad közöttük. A legtöbbnek mégis kifogástalan, erőteljesen inalt és szabályos lába van. De azért sok nyulast is láttam. Ez természetesen olyan hiba, mely miatt az egyébként igen szép és kifogástalan küllemű kancákat a törzskönyvezésből kirekesztették, és amelyet a székelyek nem tartanak nagy hibának. Viszont feltűnően sok a rosszul patkolt és elrontott patájú. Érdemes volna egyszer a falusi kovácsoknak vándor patkoló mesterek által patkolási tanfolyamot tartani. A rosszul patkolt lótól nem lehet tökéletes munkateljesítést követelni.

Ennek a fajtának sincsenek 3 állami mén kivételével (Góbé I., II., és III.), saját vére ménjei.

Mint az előzőekben már megemlítettem, ezekre a kancákra is részben lipizzai, legnagyobb részben ellenben arab és angol félvér méneket, vagy a kis nóniusz fajtának apaállatait használják. Ezek a mének rá is nyomták saját fajtájuk bélyegeit a székely ló nagy tömegeire, úgy, hogy aránylag kevés van olyan közöttük, mely az említettek egyikére, másikára nem ütött volna.

A tenyészcél itt is az lenne, hogy saját fajtájának mén csikait összevásárolva, belőlük pótolják a hiányt és ily módon megfelelő apaállatokkal lássák el a székely kancákat. Addig, míg ez meglesz, legjobban az apróbb arab mének és a lipizzaiak felelnének meg. De véleményem szerint ez csak szükségmegoldás, a cél saját fajtájú mének tenyésztése legyen.

A csikók felnevelésére igen kitűnően megfelelne az alsó-zsuki telep, ahol kisebb befektetések után minden igényt ki lehetne elégíteni.

Teljesen fölöslegesnek tartom tovább fáradozni azon, hogy ezt a fajtát testmagasságában megnagyítsák. Ezzel a közép mérettel kitűnően megfelel minden feladatnak, mely rá várhat. Különben is meddő Erdélyben a magas termetű lovak kitenyésztésére irányuló minden fáradozás, amint azt az évszázados nagytáji kísér-

letek is megmutatták. A rög hatására a nagyra nőtt szülők unokái már ismét csak normális közép méretűvé kisebbednek.

Mikor az ősi magyar föld egy része Erdélyben is vissza került, itt a lóállományt hihetetlenül megcsappanva és leromolva találtuk. Az állam a bajon azonnal segíteni akart és ezért a gazdák között majdnem ingyen alföldi származású lovakat, főként kancákat osztott ki. Ezek az úgy nevezett „akciós kancák” igen nagy közkedveltségnek örvendeznek Erdélyben és minden gazda rendkívül büszke nagy természetű lovára. De láttam, hogy ha székely lóval párba fogva dolgozik – az ilyen alföldi kanca – tehát ugyanúgy tartják, takarmányozzák, és dolgoztatják, mint a székelyt – erősen leromlik, míg a bennszülött erdélyi székely szép gömbölyű marad mellette. Ezek a lovak tehát végeredményben Erdélybe nem valók. Azonali segítségnek kitűnnek, de nagyobb ápolást, több takarmányt, főleg abrakot igényelnek, és sincsenek az erős kaptatókhoz szokva.

Csíki és gyergyói lószakértőktől hallottam, hogy az Alföldről származó lovak a hegyi legelőkön tartva, bizonyos idő múlva megvakulnak. Nem a túlzott munkába vakul bele, hanem a legelőben van, vagy hiányzik valami, ami a havi vakaságot okozza. Míg az erdélyi rögön született lovak ezt a hiányt, vagy fertőzést nem

Gróf Mikes Ármin híres Zabolai ménese
[Tadeusz Ajdukiewitz festménye]

érzik. A fogarasi lipizzai tenyészetet is az egyre jobban terjedő havi vakaság miatt kellett megszüntetni.

A röghatás és az akklimatizáció, a csikókorban megszerzett immunitás, illetve ennek hiánya olyan tényezők, amelyekre sajnos a magyar állattenyésztésben igen sokszor nem voltak, és most sincsenek mindig tekintettel” [Hankó, 1941].

A székely és az erdélyi ló értékét a magyar kormány is ismerte. Két ízben tettek kísérletet a fajta megmentésére. Az első ilyen állami kísérletet Meissner Károly Magyarország lótenyésztése c. Könyvében írja le:

„A kolozsi ménés az államnak kolozsi birtokán létesült 1896. évben az erdélyi lótenyésztők kérésére, azon célból, hogy ott a régi híres erdélyi lovat újra tenyészék és nemesítsék. Az erdélyi ló kitenyésztését illetőleg nemesítését célzó mozgalommal már régebben is találkozunk, amit különben a fogarasi ménésbirtok ismertetésénél említek meg.

A kancaanyagot a híres erdélyi magántenyésztőktől vásárolták össze; figyelemel voltak a beszerzésnél arra, hogy azok jellegzetes erdélyi lovak legyenek. A ménés kancaállománya 50–60 darab szívós, edzett erdélyi kancából állott és minden remény megvolt arra, hogy alapját képezze a hírneves erdélyi ló reorganizálását célzó munkának. A ménés ügyeit gróf D’Orsay kiváló hippológusunk irányította; a ménest nem a méneskar, hanem gazdatisztek kezelték.

A kolozsi ménésből évente mintegy 10–15 darab kiváló erdélyi jellegű mén került a köztenyésztésbe, melyek igen jól beváltak; a ménésből kikerülő ménnek „K o l o z s” néven szerepeltek a köztenyésztésben.

A ménésben működő fedező mének között a leghíresebb volt a Mezőhegyesről származó North Star VI, amely itt „Z i v a t a r” néven igen kiváló utódokat nemzett.

Remélni szeretném, és hiszem is, hogy alkalmam lesz még a kolozsi ménésbirtokról, mint magyar állami ménésbirtokról bővebben írni” [Meissner, 1929].

[P E T T K Ó - S Z A N D T N E R T I B O R]

1942-ben Pettkó-Szandtner Tibor, akit ekkor neveztek ki Magyarország lótenyésztésének főfelügyelőjévé, szintén elindította a székely és erdélyi lovak megmentését. Ez a második kísérlet a magyar állam részéről, hogy a székely lovat megmentse. Pettkó-Szandtner így ír erről: „A zsuki ménest, 1942-ben, Erdély visszatérése után alapította a m.kir. földművelésügyi miniszter azzal a céllal, hogy a hosszú romás megszállás folytán nagyon megkevesedett erdélyi félvért

és székely lovat, hazánk egyik legkiválóbb ősi lófajtáját régi színvonalra emelhesse, s az itt tenyésztett méneket – mint az erdélyi rög szülötteit – az erdélyi birtokosság és a székely havasi gazdák rendelkezésére bocsájthassa.

A ménesgazdaság ezen első feladata mellett a zsuki rét- és legelő-gazdasági adottságát felhasználva, a régi s igen megviselt erdélyi jellegű magyar marha új életre hívását is szolgálja, közel 100 tehenet számláló erdélyi jellegű magyar gulyájával, erdélyi bivaly, valamint a fekete ősi racka juhnyájjal.

Az erdélyi félvér- ménes megalapítása természetesen úgy lett volna a legkönnyebb és legegyszerűbb, ha az Erdélyben fellelhető kancákat mind e ménesbe sorolhattuk volna.

Sajnos felette kevés, a célnak megfelelő jó erdélyi kanca volt fellelhető, vagy megvásárolható, mert hiszen a csekély számú erdélyi kancától nem lehetett megfosztani Erdély sok viszontagságot élt birtokos tenyésztőit.

Ezért a 70 – 80 darabot kitevő állományt csak kis részben sikerült erdélyi kancákból felállítani, a feladat a bábolnai ménes angol-arabs telivér anyáiból, néhány arabs telivér és arabs fajta kancának, a kishéri és mezőhegyesi ménesek kisebb, zömökebb, s az erdélyi jelleghez hasonló kancáinak áthelyezésével, a palánkai volt jugoszláv ménes néhány arabs véru, sűrű, kisebb gidrán anyakancájával és nevesebb egyezsleges ménesek kisebb, a tenyésztéshez illő kancáinak megvásárlásával oldatott meg.

Hiszem, hogy az erdélyi rög, a zsuki dombos, természetes legelők segítségével és a teruzserű és célirányos tenyésztési elvek szigorú alkalmazásával gondosan tenyésztett, régi, ugyancsak arabs alapra épített és az utóbbi században sok jó angol telivérrel nemesített erdélyi félvért régi fényébe fogjuk visszaállítani. Az út nem könnyű, de az adottságok, s megfelelő ménék, mint az egészen különösen mély, széles és csontos, jó mozgású, **Geist Gyula** csákói ménesében tenyésztett **Shannon** ivadék, amelynek anyjában a régi híres **Döry** József féle „K i s g a l a m b” vére is csörgedezik, valamint a többi, az erdélyi félvér típusát megközelítő angol telivér és arabs ménék bizonytalán meg fogják oldani a legújabb tenyésztői feladatainkat is.” [Pettkó-Szandtner: *A magyar Lótenyésztés*, 1943]. Pettkó-Szandtner Tibor természetesen jól ismeri a korábbi szakírók munkáit. Wesselényit hosszan idézi:

„A zsuki ménes másik lófajtája a kis, de aranyat érő 'székely ló'. Erről a fajtáról Wesselényi Miklós 1829-ben a következőképpen ír:

„A magyarok napkeletről jöven, az eredeti lovaik is azon fajbeliek voltak. Sok időnkig kevés egybeköttetésben élvén a napnyugati nemzetekkel, lovaink is jó részt eredeti véruiek maradtak, s legtöbb egybejövése lévén nemzetünknek, mind a had, mind pedig a béke idején a törökkel, sok napkeleti lovak jöttek gyakran az országba.

Európa több részeiben már régebben a tournérok, Ritteri fény, s aristocratiai pompák következtében, pompás lovakra volt szükség, azok feleltek meg inkább

a dicső eredetére s nagy nemére büszke, fényűző úri rendnek. Mint egy fél Isten, ragyogó készségben jelent meg, a vitézi játékokban vagy csatában győzedelmes, egy bámuló sokaság szeméit magára vonva, nyerítő s lobogó serényjével büszke ménjének hátán.

A magyarnak se kedve, se ideje sok a pompára nem volt, hazáját, birtokát, háza népét kellett oltalmaznia s csak fáradságot kiálló, sokat győző, és sebes lovakra volt szüksége, s azokat becsülte.

Erdélyben tovább maradt meg a régi napkeleti vér, tovább maradván ezen ország a törökkel szorosabb egybeköttetésben. Magyarországon rég elkezdtek volt már az idegen elegyítéseket, midőn még itt a régi jó fajok tisztán megvoltak.

De végtére a hegyeink közé is behatolt a spanyol faj, s emelő lovak kedvtelése. Bárány Wesselényi István volt jórészt a legelső, aki Erdélybe 1740 táján spanyol hágó lovat hozott, s így származtak ide *G a l a n t*, *H a n n i b a l*, *C a e s a r*, *B r i l l a n t*, *B e l l o*, *S p i t z*, rész szerént spanyol, rész szerént Császári ménesekből eredő fajok. A törökkel való szomszédságunknál fogva történetesen is jöttek, főként az utóbbi török háborúk alkalmával olykor napkeleti lovak hozzánk, s ennek lehet valamennyire köszönni, hogy lovaink még jobban nem romlottak.

Későbbre mind a két hazában kezdettek a ménes gazdák az újabb izlésnek hódolni. Amidőn oly nagy hévvel kezdték minden felé az arabs lovat keresni.

Világos, lovaink ezen eléadott történeteiből, hogy a régi magyar s erdélyi fájlovat a ménesekben feltalálni már nem lehet. Leginkább fenn maradt az a parasztoznál, főként Hazánk azon hegyes részeiben, ahová idegen lovak nem igen jutottak, m. p. o. Erdélyben a Csiki- és Hátszegi- vidéki havasok tájékain. A paraszti lovak nagy részében látszik is napkeleti eredetek, mind formájukban, mind győzős voltukban. Csak derék csontjaik, s a benne lévő vér teheti azt, hogy ezen apró lovacskák oly nagy terheket húzván, vagy hátukon vivén, valóban többet tesznek, mint azokról csak fel is lehetne tenni.”

Wesselényi megállapítása óta bizony 123 esztendő telt el, s amikor az ősi „Székely” vagy mint Erdélyben sok helyen nevezni szokták, a „Békási” ló megmentése végett ezt a ménest a földművelésügyi miniszter úr hozzá járulásával megalapoztuk, nem volt könnyű a szükséges anyakancák, jobban mondva a régi fajta minden jellegzetességét magán hordozó a még tiszta ősi vérben megmaradt anyakancák és ménék összeszedése.

Eddig a **Wesselényi** által ajánlott területeken 26 kancát sikerült vásárolnom, de megkezdte munkáját az a bizottság, amely a honvédség erdélyi hegyi alakulatainál levő kincstári kancák közül kiválogatja azokat az ősi „Székely” ló típusú kancákat, amelyek küllem és típus szerint is e felállítás alatt álló ménes anyakancái közé beoszthatók.

A román királyi kormány engedélyével utazom a közel jövőben Hátszeg vidékére, a Retyezát alá, hogy az ott még állítólag legtisztábban megmaradt, ugyane fajtához tartozó „székely” lófajtából két mént és tizenkét anyakancát vásároljak.

1943 nyarán pedig ismét bejárom az erdélyi havasokat s völgyeket, hogy megvásárolhassam az újra szem elé kerülő, jó küllemű s típusú „székely” kancákat.

A „Székely ló” hivatalos elnevezést, mint legmegfelelőbbet, azért adtam e lófajtának, mert a Kárpátokban, Kárpátalján, a Tisza völgyei körül élő Huzul népfajlovát az egész világ „Huzul” lónak, vagy „Hegyi Tarpán” -nak nevezi, így világosan következetes és természetszerű, hogy a székelyek lakta Kárpátokban a magyarok lova ugyancsak tenyésztői után „Székely lónak” neveztessek.

Bár, mint láttuk, e lófajtát elődeink nem becsülték meg kellően, éppen ezért, most az utolsó órában akarjuk a hegyi lakók és a hegyi honvéd-csapatok egyik leghasználatosabb lófajtáját megmenteni és a leendő száz anyakancából álló „Székely” ménesben új életre kelteni, oly módon, hogy a ménesben nevelt, de elválasztásuktól kezdve a gyergyói havasokban ridegen élő méneket a székelyek legelőire kicsapva, az ottani köztenyésztés szolgálatába állíthassuk” [Pettkó-Szandtner: A magyar Lótenyésztés, 1943]. Pettkó-Szandtner Hankó Béla munkáját is idézi:

„A 'székely'-fajta átlagos méretei Hankó dr. szerint:

Marmagasság botmértékkel mérve	137,9
Törzshosszúság	141,7
Szűgyszélesség	34,0
Csípő szélesség	47,4
Szár körméret	17,8
Mell övméret	165,5
Mar-mellöv különbség	30,6

Zsukon ma a következő ménnek fedeznek.

Az erdélyi félvér ménesben:

M a z u r angol telivér,
G u b a angol telivér,
T ö v i s k e s magyar félvér,
F u r i o s o XLIII-2 magyar félvér,
G a z a l II arabs fajta,
G a z a l - K a d i n a arabs fajta.

A székely ménesben:

G ó b é székely fajta,
G a z a l - K a d i n a arabs fajta

A zsuki ménes első parancsnoka **Monostori László** százados” [Pettkó-Szandtner: A magyar Lótenyésztés, 1943].

Pettkó-Szandtner Tibor máshol is részletesen kifejti a székely ló megmentésére irányuló igyekezet okait és mikéntjét:

„Ebben az esztendőben állítottuk fel az új erdélyi, zsuki ménest. Ebben a ménesben tenyésztjük az erdélyi félvért, az ősi székely lovat, s a legelőbirtok teljes kihasználása és az erdélyi magyar marha megmentése végett a magyar gulyát, továbbá a borzderes és bivaly tehenészetet és a csak e célra alkalmas, gyengébb legelők kihasználására állítottuk fel az ősi magyar fekete és fehér racka nyáját.

A régi híres erdélyi félvér fajtát keltjük ezzel új életre. Ez a fajta hazánk legjobb lova volt. II. József császár más lóra, mint erdélyi félvérré sohasem ült. E kancák 165 cm-nél nem magasabbak, de földig mélyek. Ennek a ménesnek egy részét erdélyi ménesekből, (**Bánffy Miklós, Blomberg** báró) vásárlás útján, valamint a volt palánkai jugoszláv ménes angol-arabs, bábolnai angol-arabs, mezőhegyesi kisebb félvérekből és a nevesebb hazai ménesek kisebb mély kancáiból állítottuk fel. E ménesben egy Geist Gyula tenyésztette **S h a n n o n**, anyai részben a híres Döry József féle **K i s g a l a m b** vérvével, mélységével, szélességével lesz hivatva kiválóságát az erdélyi félvérben érvényesíteni. Itt fedez még egy pej és egy sárga **G a z a l** mén is, ezek a ménes alapját, fundamentumát építik és egyenlítik.

A másik Zsukon tenyésztett fajta a régi, ősi székely, vagy békási lónak is nevezett fajta. **Báró Wesselényi Miklós** 1829-ben kiadott „A régi híres ménesek egyike megszűnésének okairól” című munkájában az erdélyi kis paraszt lóról a következőket írja:

„Világos, lovaink ezen előadott történetéből, hogy a régi magyar s erdélyi fajtát a ménesekben feltalálni már nem lehet. Leginkább fennmaradott az a parasztknál, főként azon hegyes részeiben, ahová idegen lovak nem igen jutottak, m.p. Erdélyben, a csiki, a Hátszeg vidéki havasok tájékán. A paraszt lovak nagy részében látszik is napkeleti eredetek, mind formájokban, mind yözös voltokban. Csak derék csontjaik s benne lévő vér teheti azt, hogy ezen apró lovacskák olly nagy terheket húzván, vagy hátukon vivén, valóban töbet tesznek, mint azokról csak fel is lehetne tenni.”

„Hűség a lótenyésztésben” címen 1941. április 2-án itt tartott előadásomban – akkor mint a bábolnai ménes parancsnoka – a következőkre is kitértem: „Ügyelnünk kell arra, hogy addig, míg erre az ősi erdélyi székely fajtára fajtája beli méneket nem adhatunk – okulva a lengyelek kárán, akik lótenyésztésük megszerzése alkalmával az összes kis Panje méneket, szám szerint mintegy 10.000 darabot kiheréltették, aminek következtében e kis lófajta tenyésztése teljesen visszaesett – egyenlőre ne irtsuk ki a kis, jó, zömök hegyi, csiki, békási zugméneket. Én e csoda fajta kis méncsikóit megvásárolnám, és egy erdélyi, csikó telepen nevelném fel,

a javát azután a hegyekbe adnám vissza, megbízható fedező ménekül. A csíki székely lovak ügyében is cselekedjünk hűséggel. „Sokszor gondolkodtam azon, hogy miért nem nyúltak bölcs és sok elismerést érdemlő eleink ennek az ősi kis lófajtának a hóna alá, amelyeken eleink, derék székelyeink foglalták el hazájukat. Mezőhegyes alapításának idejében a cél főképpen az volt, hogy a nehéz lovasságnak, (vértéseknek, dragonyosoknak) megfelelő, nagy, erős lovakat tenyészessenek, a mellett, hogy a ménes jól sikerült méncsikóit felnevelve, azokat a köztenyésztés részére állítsák szolgálatba.

Bábolna 1805-től a legnemesebb arabs vért volt hivatva hazánkban elterjeszteni. Ki gondolt volna akkor a számos lovas ezred nagy s nemes lovainak nehéz beszerzésekor a kis igénytelen székely lovacskákra.

Ma más a helyzet. A hadseregek ma hihetetlenül sok lovat igényelnek. A német hadseregnek ma minden gépesítés ellenére kb. 1,400.000 lóva van, a hadra kelt seregnél, s a múlt télen hiteles adatok szerint 500.000 lovuk pusztult el a keleti harctéren...

Egy korszerű gyalogezred lóállománya ma nagyobb, mint volt egy világháború előtti lovasezredé. De ma mások a kívánalmak, s ezért más lófajtákra is szüksége van a honvédségnek, és pedig éppen a kisebb, szívós felette győzős, és igénytelen hegyi lovakra a sok tüzgép hordozására, taligák húzására, hegyi alakulatok részére stb., stb. Isten ebből is bőven mért a magyarnak.

Kárpátalja hucul lovai mellett az ennél valamivel nagyobb, napkeleti eredeti székely hegyi lovat is megmentjük.

Eddig 26 székely kancát vásároltunk a nyár folyamán, 1943-ban újabb vásárlásokat eszközölünk, hogy e ménest is 100 anyakancával vehessük hazánk lötenyésztési munkájába.

Az állami ménesek törzsménjeli.													
Helyezés	A m é n												
	név	anyja	apja	születés	kor	magasság	terület	színe	születés	kor	magasság	terület	színe
IV. Az alsózsuki ménes													
1	Gazd I.	35 Szagya XX.	Gazd II.	1891	191	200	18	1891	191	200	18	1891	191
2	Gazd I.	43 Szagya XVII-114	Gazd II.	1891	191	200	18	1891	191	200	18	1891	191
3	Gazd-Kisfalvi	224 Kádós	21 Gazd II.	1891	191	200	18	1891	191	200	18	1891	191
4	Tóth	300 Kádós	Gazd-Kisfalvi	1891	191	200	18	1891	191	200	18	1891	191
5	Gida	615 Bili	Gazd-Kisfalvi	1891	191	200	18	1891	191	200	18	1891	191
6	Mayer	Zala	Mannamand	1891	191	200	18	1891	191	200	18	1891	191
7	Furcsa I.	141 Gazd	Furcsa I.	1891	191	200	18	1891	191	200	18	1891	191
8	Gazd-Kisfalvi	141 Gazd	Furcsa I.	1891	191	200	18	1891	191	200	18	1891	191

Az alsózsuki ménes törzsménjeinek jegyzéke. Látható, hogy a székely ménnek mellett nemesvérű, elsősorban arab telivér méneket használtak [„Zöld könyv”, 1944]

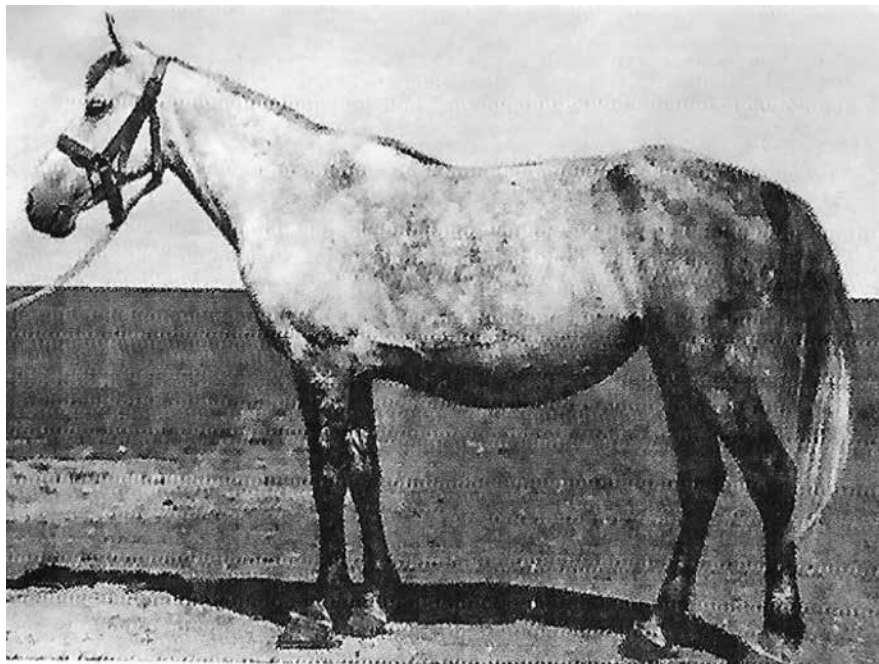

G a z a l - K a d i n a törzsmén a Zsuki Ménesben [Magyar Mezőgazdasági Múzeum Fotó Archivuma]

E vásárlás azért volt nehéz, mert a sok idegen behatású (huzul, lipicai) kevert kancák közül a lehetőleg tiszta, székely ló jellegű kancákat kellett kiválogatni. Pl. egy vásáron, ahová csak kitűnő és I. osztályú törzskönyvezett kancákat vezettek elő, 80 jó kancából csak 4 darab ősi jellegű székely kancát válogathattam ki.

Ezért szeretnék valamilyen módon Hátszeg vidékén, a Retyezát alján, a sajnos még megszállott területen 2 mént és vagy 10–12 kancát vásárolni. Mert mint Wesselényi fejtegetésében hallhattuk, ott még 120 esztendővel ezelőtt sok ilyen derék székely ló volt található. A Retyezát elzártsága miatt ma is bizonyos tisztább vérben maradhattak meg ott, mint a visszatért erdélyi vármegyékben, mert ezekben a megyékben az oláh megszállás alatt sok alkalom adódott arra, hogy Bukovinából, Lengyelországból, Máramarosból hucul és más vér szivároghasson e régi székely lovat tenyésztő völgyekbe. S habár ezek a keresztezett lovak kiváló használati egyedek, de mind az ősi hucul, mind az ősi székely fajtát is külön-külön tiszta vérben akarjuk tenyészteni, s mindkét fajtát utódaink részére tisztán átmenteni.

A székely kancák a zsuki gazdaságban igás szolgálatot végeznek, de hogy az évjáratok az e fajtának nélkülözhetetlen havasi rögön nevelődhessenek, a választott csikók a Kárpátok hegygerincén létesítendő havasi legelőkön fognak télen-nyá-

Székely kanca a Zsuki Ménesben, 1943.
[Magyar Mezőgazdasági Múzeum Fotó Archivuma]

ron nevelődni. Úgy vélem, hogy ezzel az új székely ménessel székely testvéreinknek, de honvédségünknek is nagy szolgálatára és hasznára leszünk. Természetesen a tenyésztendő székely méneket nem fogjuk a völgyekben, a községekben fedezettési állomásokon elhelyezni, hanem a havasokon legelő községi ménesekbe – mint szabad ménesekbe – fogjuk felügyelet mellett kiverni. Ugyanis a havasokon a tenyésztést fedezettési állomásokkal megoldani nem lehet, a „az okosabb enged” elve alapján csak így szolgálhatunk a havasok lakóinak, s csak így oldható meg a jó válogatott székely ménekkel való tenyésztés és vethetünk majdán gátat megfelelő mének kicsapásával a vegyes, bastard zugménék garázdálkodásának, mert eddig csak szaporodott – minden terv és ellenőrzés nélkül – a hegyi székely ló, s fajzott is el. A mi kötelességünk immár, hogy a fajtát visszatenyésztve, tisztán nevelt székely méneket adjunk a Kárpátok lakóinak.

Folyó évben az egyik, havasok közötti jó ménekkel ellátott, 2 lovas fedezettési állomáson a két mén összesen 3 kancát fedezett. De ez érthető is, mert az egész nyáron a havasra kicsapott kancát senki sem figyelheti, de ha még figyelné is, néha napi járóföldről bizonyosan nem vezethetnék le a messzi völgyben felállított fedez-

G a z a l törzsmén a Zsuki Ménesben. A székely ló megmentését az 1940-es években is arab cseppvér keresztezéssel képelték el
[Magyar Mezőgazdasági Múzeum Fotó Archivuma]

tetési állomásokra a sárló kancákat. Ezért kell a havasokon a fedezettési lehetőségeket megoldanunk” [Pettkó-Szandtner: Egy esztendő munkája a magyar lótenyésztés irányításában, 1943]

[A Z S U K I M É N E S P U S Z T U L Á S A]

Pettkó-Szandtner Tibor Magyarország lótenyésztési Főfelügyelője a közeledő orosz front elől Bajorországba menekítette az állami lóállomány, az állami ménesek és méntelepek állományának, ménvonalak és kancacsaládok szerint gondosan kiválasztott jobb minőségű felét. Monostory László, a Zsuki Ménes parancsnoka így emlékszik vissza: „E sorok íróját magához rendelte Szandtner úr, és tájékoztatta elképzeléseiről... A három nagy ménest megfélezi, a Németországba kitelepítendő részlegnél a gyakori repülő mélytámadások következtében a vasúti szállításnál komoly veszteségekkel kell számolni, A visszamaradó részlegnél

talán lehetőség nyílik, hogy azok túl élve a háborús viszontagságokat, a majdan újjá épülő magyar gazdasági élet számára megmenthetők lesznek. A hucul és a székely ménest kiküldeni szándékozik, mert ezek tenyészterülete minden valószínűség szerint a pánszláv és román törekvések következtében számunkra megszűnik, itthon maradásuk esetén ez a két ménes minden körülmények között számunkra elvész, míg kitelepülésük (túl élve a háborús idöket) számunkra a fegyverszüneti és béketárgyalásoknál talán jó csereanyagként felhasználható lesz. A Bergstettenbe kerülő három nagy ménes parancsnokai vele mennek, a hucul és a székely ménes parancsnokává a turjaremetei ménes parancsnokát rendeli, míg őt, a legfiatalabbat azzal az utasítással hagyja vissza, hogy a létszámban igen felduzzadt alsózsuki ménest úgy számolja fel, hogy a környékbeli kiscsászák el- vagy kiadva az oroszok színe elöl, mint egység eltűnjön. A maradékkal gyalogmenetben induljon nyugat felé, hogy az elkövetkező összeomláskor nyugati szövetséges seregek területére juthasson. A 17 ménetelep itthon marad, és csak az oroszok közvetlen fenyegetése esetén indítandók útba nyugat felé. Ő maga nem hagyja el az országot, csupán a végső kiürítés esetén” [Monostory: A hadak útján].

1945 februárjában Szandtner mégis kénytelen volt Németországba menni, mert híret kapta, hogy a német hadvezetőség a magyar lovakat a német hadsereg számára igénybe akarja venni. Ismét német barátaihoz fordult, akik közül egy német állatorvos-tábornok közbenjárására sikerült elérni, hogy a magyar tenyészállatokat nem sorozták be német hadiszolgálatra.

Monostory így ír: „Közvetlen a román kiugrás után, 1944 szeptember elején a legtávolabbi csíkszeredai ménetelep már ellenséges tüzhatalás közben indult el. Az alsózsuki ménest 1944. szeptember 15-én indítottuk útba. Szolgáljon némi támpontul a mozgás méreteire, és az adódó feladatokra, hogy a ménessel az ugyanott állomásozó 3 gulyával és két juhnyájjal összesen több mint 1200 állatból és 30 ponyvás szekérből állott a karaván. A Tiszán és a Dunán komppal keltünk át és október közepére érkeztünk a Dunántúlra.

A kiürítés során 1944 november végén Bábólnáról 350, Kisberről közel 700 létszámú szállítmány indult útba. Három ízben légi támadásnál bár a mozdonyokat kilőtték, az egész különítmény minden különösebb veszteség nélkül két hét vasúti szállítással megérkezett Bergstettenbe. Egyidőben, ugyancsak veszteség nélkül a hucul és a székely ménes is megérkezett Mannsbachba. A ménetelepek és a visszamaradt alsózsuki ménes maradéka 1945 március 24-én indult útba gyalogmenetben nyugat felé, amikor az oroszok már 25–30 km távolságra megközelítették őket. Ez a részleg április 27-én érkezett a bajorországi Arnstorf község térségébe. Tovább jutásukra már lehetőség nem volt, mert a visszavonuló német csapatok maguk mögött minden hidat felrobbantottak.

Patton tábornok kijelentette, hogy gondoskodni fog arról, hogy ez a gyönyörű lóállomány a fegyverszünet és békekötés után (mikor az orosz hadsereg elhagyta Magyarországot) teljes egészében hazakerülhessen.

Sajnos – mint ahogyan az általában lenni szokott –, semmi nem úgy történt ahogyan vártuk. Patton tábornokot orosz unszimpátiája miatt, és hogy kritizálta, amiért őt Berlin előtt leállították, és ezáltal az ő hadserege által harccal elfoglalt területek egy részét is át kellett engednie az oroszoknak – a politikusok eltávolították, mint hadsereg parancsnokot. Ez a leváltás nagy mértékben befolyásolta a mi méneseink és ménetelepeink, valamint a sok lófogattal menekültek lovainak sorsát. A Bergstettenben lévő derék századost is leváltották, és helyére egy **Mr Owens** nevű kapitány került (rövidesen Örnaggyá léptették elő) akit csupán három dolog érdekelt, a pénz, a nő és az alkohol.

Ugyancsak az ő nevéhez fűződik a többi, még fellelhető kincstári és magántulajdont képező lovaknak a „Behring Werke.” szérum termelő intézetének történő eladása...” [Monostory: A Hadak útján].

Az alsózsuki székely ménes lovai itt fejezték be pályafutásukat. A ma fellelhető, székely típusba illő lovak részben a Pettkó-Szandtner bölcsessége révén a ménesből a gazdáknak kiosztott, részben a mindvégig magánkézen maradt lovak utódai.

A SZÉKELY LÓ FAJTAREKONSTRUKCIÓJÁNAK TÖRTÉNETE

[A FAJTA HIVATALOS „ELTŰNÉSE”]

Amint a korábbi fejezetekben láttuk, a II. Világháborúban elpusztult a Zsuki Ménes (a székely ló tenyésztésének fő intézménye), megsemmisültek a méneskönyvek. Ezután a fajtával senki nem foglalkozott, tenyésztésére erőfeszítés nem történt, a méneskönyvet senki nem igyekezett újraindítani, vagyis mint fajta „hivatalosan” évtizedekig nem létezett.

Hozzá kell tennünk, hogy a lótenyésztés sem mentes a divat áramlatainak hatásaitól. Erdélyben is a nagyobb, nehezebb (például lipicai, ill. később sodrott, nehéz testű) ménekkel fedeztettek inkább, a hivatalos, tenyésztési irányelvek is a nehezebb lovaknak kedveztek. Így az erdélyi lóállomány, és a háború pusztítása után még fennmaradt székely ló populáció végleg veszélybe került.

[KEZDETI TÖREKVÉSEK]

Amikor 2008-ban létrehoztuk a Kászonaltíz székhelyű Mereklye Kulturális Egyesületet, amelynek egyik célja volt a veszélyeztetett háziállatfajták – első sorban a székely ló – megmentése, még nem volt világos előttünk, hogy egyáltalán lehet-e még Hankó Béla leírásából ismert típusba tartozó lovat találni. Ismerősöket, rokonokat, lovas embereket, állatorvosokat kérdeztünk, és többnyire azt a választ kaptuk, hogy kisgyerek korukban még láttak idős bácsik keze alatt ilyen apró lovakat, de azóta ezek bizony eltűntek. Azzal a tényre is rögtön szembesültünk, hogy a lóval foglalkozó gazdák általában többre tartják a jelenben fellelhető nagyobb vágósúlyú lovakat, mint azokat a régi „macska lovakat”. Bizony, e régi kislovakat emlegető gazdák szájából még

A székely ló típusba illő herélt Háromkúton, 2011.

a „patkány lovacsák” becsmérő szókapcsolattal is találkoztunk. Ilyen nagy a divat ereje! – természetesen e gazdák nem ismerték régi nagy tudású szakíróinknak e lovakat éppenséggel felmagasztaló véleményét. Így aztán e gazdák kezdetben némi értetlenséggel fogadták a Mereklye Egyesület törekvését, hogy felkarolja a székely ló típusba tartozó lovak sorsát.

Az első áttörést egy eldugott gyimesi csángó faluban, Háromkúton tett látogatás hozta. Itt nem is kis számban találtunk a leírásba tökéletesen illő kislovakat. A faluban a lótartás félnomád módon történik, amely tartás valaha az egész Székelyföldön jellemző volt: tavasszal, hóolvadás után a nyári munkához nem szükséges lovakat kicsapják a havasi legelőre, ahol „rájuk csak a Jóisten vigyáz” – valóban, pásztor nincs, a lovak járják a legelőt, és megvédik magukat és csikóikat a vadállatok ellen. Az itt talált kislovak persze nem fajtatizta tenyésztés eredményei, számos keveredésre utaló jelet is láttunk. Amikor a gazdákat kislovak származása iránt kérdeztük, lényegében egyöntetűen mind azt vallották, hogy az apaság ismeretlen, a kanca „úgy hozta a csikót a havasról.” Hevenyészett becslés szerint Háromkúton méret alapján 2010–II-ben kisló kategóriába volt sorolható az állomány közel 10%-a. Megfelelő mént azonban nem találtunk a faluban: a legszebbek mind heréltek voltak.

A n g y a l, az első megvásárolt kanca (Háromkútról jött), 2013. A Szent Ferenc Alapítvány Kászoni házában a gyermekek először ülnek fel rá.

A következő áttörést egy nagy helyismerettel rendelkező lelkes kis csapat létrejötte jelentette. Kiderült: Háromkútnál könnyebben megközelíthető településeken is vannak még típusba illő lovak eldugott udvarokon, általában szegényebb gazdák kezén. Az úton fölfedezett szembejövő fogatok, vagy borjúvásár során az istállóban talált típusba illő lovakat rögzítő elindított füzetbe egyre több név és telefonszám került. Ekkor részletesebb adatbázis létrehozására szántuk magunkat, és amikor az alkalom (székelyföldi kiruccanás) engedte, a füzet alapján méreteket és fotót is tartalmazó adatbázist hozott létre az Egyesület. Hamarosan megfelelő méneket is találtunk.

Az első stratégia az lett volna, hogy a székely ló típusba illő kancákat tartó gazdákat rábeszéljük a tenyésztési programba való beszállásra. Az Egyesület gondoskodott volna a ménről, illetve átvállalta volna a fedeztetés (nem túlságosan borsos) költségeit. A tervet azért találtuk (kezdetben) reményteljesnek, mert e gazdák lovaikat nagyra becsülték, ismerték munkakedvüket, acélos kitartásukat, hiszen a mindennapi munkában évek óta társaik voltak. Ezért reméltük, hogy kis biztatásra a tenyésztésben fantáziát fognak látni. Számos ilyen beszélgetést folytattunk, a gazdák hümmögtek, ígérték, hogy majd jelentkeznek, ha a fedeztetés ideje eljön, de bizony 2–3 év is eltelt úgy, hogy egyetlen

Laci, az első törzsmén. Csíkszentkirály. 1. Székely Ló Mustra, Csíkszentsimon, 2017.

egy gazda sem jelentkezett, és ebből a tervből egyetlenegy csikó sem származott. Sokat törtük a fejünket: mi lehet ennek az ellenállásnak az oka. A válasz a csikónevelés nehézségein és a kancának a munkából való kiesésén túl elsősorban a divat hatalmában találtuk meg: a gazdák kedvelték ugyan lovaikat, eltűrték a szomszédok gúnyos pillantásait is, de hogy készakarva ilyen „macska” utódokat neveljenek – no ezt a közvélemény már nem engedte. Különben is, a székely büszke évszázados hagyományokból eredő szokásaira, és számára visszásnak tűnik, hogy valami egyesületi figurák mutassanak irányt a tenyésztés kérdéseiben – ráadásul ilyen szokatlan irányt. Szóval, ez a rábeszélős stratégia teljességgel kudarcba fulladt.

[A FAJTAMENTÉSI PROGRAM KIDOLGOZÁSA]

Tekintettel a kezdeti kísérlet kudarcára, át kellett gondolnunk, hogy hogyan lehetne mégis nekifogni a fajtamentésnek. Egyfajta racionális, és tervszerű megközelítés kezdett kirajzolódni, melyet az alábbiakban foglalunk össze röviden.

Első lépés: egyesület létrehozása és adminisztratív előkészületek. Arra való tekintettel, hogy ez a program az egész Kárpát-medencére kiterjed, valószínűleg két testvér-egyesületet alapítottunk: a Kászontalitzben bejegyzett, és fentebb már említett *Mereklye Egyesületet* (a „mereklye” tájszó: egy villahegynél nagyobb, de boglyánál kisebb szénahalmot jelöl Kászonban és Csík egyes részein), és a Budapesten bejegyzett *SZÉLTE* egyesületet (Székely Lovat Tenyésztők Egyesülete). Már a tenyésztésre alkalmas lovak felkutatásának és az adatbázis összeállításának lelegején *Méneskönyvet* hoztunk létre méretekkel, fényképpel, a gazdák elérhetőségével és a későbbi tenyésztési eredmény rögzítésére alkalmas táblázattal. Minden újabb állat számára egy új oldalt nyitottunk. Az első csikók születése óta külön *Csikókönyv* szolgál a saját tenyésztésből való állatok nyilvántartására. Külön könyvelésben vezetjük a *fedeztetéseket*, és szakemberek bevonásával *Tenyésztési Szabályzatot* állítottunk össze. Mindezzel megteremtettük egy akkor még nem is létező tenyésztési munka adminisztratív hátterét, mely később nagy segítségünkre volt. A Mereklye Egyesület azóta minden tenyésztési eseményt gondosan rögzít a kialakított adminisztrációs rendszerben.

Második lépés: tenyészállatok felkutatása. Ahogyan fentebb részleteztük, több éves sikertelen kutatás után összeállt egy olyan helyismerettel rendelkező csapat, akik segítségével egyre gyarapodott az elindított adatbázis csupa olyan lovakkal, amelyek mintha egyenesen Hankó Béla nevezetes 1941-es felméréséből [Hankó Béla: *Székely lovak*, 1941] léptek volna ki – eldugott helyeken, sokszor olyan gazdáknál, akiknél állatorvos sem járt soha. A felkutatott kancákról és ménokról minden elérhető információt rögzítettünk a Méneskönyvben is. Ebben az adatbázisban jelenleg (2021 nyarán) 70 kanca és 15 mén található. Mindvégig hangsúlyoztuk, hogy az „eredeti” székely ló típust keressük, és nagyban támaszkodtunk Hankó Béla leírására. Az érdeklődő gazdáknak adtunk is egy-egy példányt az 1941-es fotókkal ellátott leírásból.

Harmadik lépés: a célzott tenyésztés elindítása. Miután kiderült: a kezdeti naiv elképzelés, hogy a gazdákat rábeszéljük a tenyésztési programban való részvételre egyáltalán nem működik, új alapokra kellett helyezni a fajta-rekonstrukciós terveket. A Mereklye Egyesület stratégiát váltott, és saját törzsménes kialakítását kezdeményezte. Hála a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt-től

és az Agrárminisztériumtól elnyert támogatásnak, sikerült egy Kászontalitz-i ingatlanon 2018-tól kialakítani a téli szállást, és a Feltízi és Altízi Közbirtokossággal megegyezni a nyári havasi legeltetésről. Ehhez a típusba illő kancákat kellett vásárolnunk. Az első kancát éppenséggel a fent már említett Háromkúton vettük. Lassan ment az állomány gyarapítása, de végülis itt is, ott is találtunk eladó, és a típusba kiválóan illő kancákat. Létrejött a törzsménes. A ménes válogatásánál különös gonddal, illetve szigorral jártunk el, hiszen jóval kevesebb ménre volt szükség a tenyésztés elindításához. Szerencsére a méneket nem kellett minden esetben megvásárolnunk, gazdáikat sikerült a programban való részvételre rábeszélni. A fedező törzsménekről még alább részletesebben szólnunk.

Negyedik lépés: a szelekció. Racionális szelekció és párosítási terv csak akkor lehetséges, ha a *tenyészcél* kristálytiszta áll előttünk. Ezt a következőképpen fogalmaztuk meg: *bottal mérve 147 cm marmagasságot nem meghaladó, küllemileg a Hankó Béla [Hankó Béla: Székely lovak, 1941] által jelzett típusba illő, „arabos” finom fejformával, kifejező szemekkel, stabil de filigrán láb szerkezettel, tömör és kis méretű patákkal rendelkező, nyugodt vérmérsékletű, de jókedvvel dolgozó, strapabíró, hosszú távon is kitartó, fogatban és nyereg alatt egyaránt használható* lovakat keresünk, illetve tenyésztését céloztuk meg. A szelekció szakszerű lefolytatására az egyesület rendszeres küllemi szemlék szervezését határozta el. A szemléket és a szemlékhez kapcsolódó párosítási tervek elkészítését neves magyarországi szakemberek bevonásával, a helyi tenyésztőkkel együtt terveztük kivitelezni. A küllemen kívül a szelekció fő szempontja a *használhatóság*. Ez csak úgy derül ki, ha a lovaknak feladata, munkája van, ahol bizonyíthatják erenyeiket. Ebből a célból a kászontalitz-i Székely Ló Ménesközpontban gyermekek lovasoktatását indítottuk el, és gyermekek és kislóvak számára meghirdetendő versenyek szervezését irányoztuk elő. Ezenkívül a lovakat folyamatosan különféle próbáknak igyekszünk kitenni nyereg alatt, hámban erdőn, mezőn, de még fogatversenyeken is – a lehetőségek adta gyakorisággal. A turista lovagoltatás egyes telepeken már elindult, máshol a jövő tervei közé tartozik.

Ötödik lépés: a társadalmi bázis kiépítése. Egy fajta tenyésztése csak akkor lehet sikeres, ha a helyi gazdák növekvő számban látnak fantáziát a tenyésztésben és csatlakoznak a programhoz. Amint fentebb már többször utaltunk rá: a Székelyföldön a divat jelenleg a nagysúlyú lovaknak kedvez. Tehát a program erős ellenszélben indult. Ennek ellenére, talán köszönhetően különböző sikeres rendezvényeinknek is, minden évben több gazda csatlakozik a programhoz. Mindenesetre az egyesület mindent megtesz, hogy a helyi gazdákat megnyerje a tenyésztési program számára.

[MÉRFÖLDKÖVEK A FAJTA-
REKONSTRUKCIÓS PROGRAMBAN]

A Kászoni Törzsménes létrejötte. Az új stratégia első döntő lépése mindenképpen a törzsménes megalapítása volt. A Mereklye Egyesület szűkös forrásaiból erre nem lett volna képes a magyar állam támogatása nélkül. A ménes törzshelyének kialakításához szükséges ingatlant, egy igen kedvező fekvésű beltelket („bessőt”), melyet Kászonzeltizen találtunk, csak a Bethlen Gábor Alapítól és az Agrárminisztériumtól elnyert támogatás segítségével sikerült az egyesületnek megvásárolnia. Természetesen a telken lévő épületek jelentős felújításra és átalakításra szorultak.

Hamad B és a cseppvér keresztezés. Amint fentebb már említettük, a mének kiválogatásánál különös gonddal és szigorral jártunk el. Szerencsére találtunk néhány igen kiváló, és a típusba tökéletesen illő mént. Továbbá, őseink gyakorlatát követve, akik a fajta kialakításához lehetőségeik szerint használtak kiváló keleti vérrrel rendelkező méneket, mi is igyekeztünk az elmúlt 75 év is-

Hamad B [Fotó: G. Waiditschka]

A Kászoni Székely Ló Kancaménes 2020 nyarán, háttérben az Impéri Kúria épülete

meretlen mértékű nem kívánatos keveredését fajta tiszta keleti arab telivér felhasználásával ún. csepp vér keresztezéssel ellensúlyozni. Ezért fontos előrelépés volt egy igen kiváló arab telivér mén megvásárlása Bábólnáról. Ráadásul ez a mén, mely kiemelkedő pedigrével rendelkezik, az arab telivérek közt szokatlanul (és a telivér tenyésztésben nem kívánatos módon) alacsony marmagas-

A legkülönb arab telivér ménnek járó díj a 2019-es Romániai Arab Telivér Szemlén (Nagyszében)

ságú, ezért is került eladásra, kiváló tulajdonságai ellenére. Marmagassága alapján tökéletesen beleillik a kisló kategóriába és a székely ló tenyésztésébe. Hamad B több magyarországi és nemzetközi arab telivér bemutatón szerepelt kiválóan, több 1. díjat is kapott, és 2019-ben Nagyszébenben rendezett országos arab telivér bemutatón Románia legkiválóbb arab telivér ménjének járó aranyérmét is megszerezte. Hamad B azóta a helyi kiválasztott székely ménnek mellett fedez a ménesben és gyönyörű csikói igen ígéretesek. Egyelőre a jövő titka, hogy felnőve valóban beillenek-e a típusba.

Lovasoktatás indulása Kászonban. A következő fontos fejlemény a ménes telephelyén a lovasoktatás feltételeinek megteremtése, és a kászeni gyermekek körében a lovasoktatás elindítása volt. A kezdők számára egy körkaram szolgál az oktatás színhelyéül. A lovaglás azonnal igen népszerű lett a gyermekek körében, és az igényeket csak létszámkorlátozás mellett tudtuk kielégíteni.

Az első „Székely Ló Mustra.” Igen fontos mérföldkő volt a 2017 szeptemberében megrendezett küllemi szemle, mely a „Székely Ló Mustra” nevet kapta. Ezen a szemlén neves Magyarországi lótenyésztő szakemberek bevonásával tekintettük át az akkor elérhető székely ló típusba tartozó kancákat és méneket. A rendezvényt Bőjte Csaba testvér Szent Ferenc Alapítványának csíkszentsimoni telepén tartottuk. Az esemény jelentősége két szempontból is kiemelendő: egyrészt a magyarországi lótenyésztéssel foglalkozó jeles szak-

Gyermekek lovasoktatása Kászonban

A Zabolai Mikes Birtok Székely Ló fogata 2. helyezést ért el a 2020-as kászeni fogatversenyen. Hajtó: Lajos Sándor

emberek meglepetéssel tapasztalták, hogy milyen nagy számban jelentek meg a várt típusba jól illő lovak, másrészt a helyi gazdák is meglepve látták, hogy nevezetes szakemberek, és olyan köztiszteltnek örvendő személyek, mint Böjte Csaba testvér, milyen fontosnak és értékesnek tartják ezt a programot. Valójában ettől a rendezvénytől kezdve lehetett észlelni, hogy „megtört a jég,” és egyre több gazda vállalta, hogy csatlakozik a tenyésztési programhoz. További pozitív lökésekert jelentett lovaink jó szereplése különböző versenyeken. Pl. a Kászonban megrendezett fogatversenyen Lajos Sándor második helyezést ért el székely fogatával.

Székely lóra székely! Címmel készült egy dokumentumfilm, mely 2018 novemberében 3. díjat nyert a Lakitelki Filmszemlén. A film igen hűen mutatja be a fajtarekonstrukciós folyamat elejét, nehézségeit, és a székely ló gyakorlati hasznosságát.

Újabb fontos mérföldkő volt a magyarországi lovas szakemberek számára 2020. november 7-én **Bábolnán megrendezett szakmai konferencia,** melynek kizárólagos témája a székely ló volt. A konferenciát a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat támogatta. Szakmai oldalról jártuk körbe a kérdést: lehetsé-

Rönk húzatas. Jelenet Daczó Dénes „Székely Lóra székely!” című filmjéből

Jakab István, a Magyar Parlament alelnöke nyitja meg a Bábolnai Konferenciát 2020. november 7-én [Fotó: Kosik László]

Díszvendégek a bábolnain ötösfogaton a konferencia szünetében: prof. Dr. Hecker Walter, Jakab István és Dallos Gyula. Hajt: Somogyi József

V a c k o r , 10 éves szürke mén [Fotó: Paulne Roy Chowdhury]

ges volna rekonstruálni, újra visszahozni ezt a valaha kilencedik magyar lófajtaként törzskönyvezett ősi fajtát? A kérdés az egész magyar lovastársadalom számára izgalmas. Ezért az Agrárminisztérium is képviseltette magát Dallos Gyula miniszteri biztos személyében, aki Dr. Nagy István agrárminiszter üdvözlét is tolmácsolta. Sőt, a konferenciát a Magyar Országgyűlés alelnöke, Jakab István nyitotta meg. A konferencia visszhangja igen pozitív volt, és azon kívül, hogy a magyarországi lovas szakmai közvélemény tájékozódhatott a fajta-rekonstrukciós erőfeszítés részleteiről, az egész programnak is új lendületet adott.

Ahogy fentebb már utaltam rá, további pozitív fordulat a székely ló fajta-rekonstrukciós program **székelyföldi társadalmi támogatottságának** változása is. Mint láttuk, kezdetben a gazdák kifejezetten szkeptikusak voltak a fajta-mentési programmal szemben. Azonban amikor a rábeszélés helyett cselekedni kezdtünk, a példa már ragadós lett. Ez különösen a Székely Ló Mostra után vált érezhetővé, de a megítélés pozitív változása azóta is töretlenül tart, és érezhetően segíti lovaink jó szereplése különféle rendezvényeken. Jelenleg

C s a s s z á n , 2 éves fekete méncsikó [Fotó: Paulne Roy Chowdhury]

15 gazdát számolunk, Csíkban, Háromszéken, Udvarhelyszéken és Maros megyében is. Legnagyobb örömünkre csatlakozott pl. a Zabolai Mikes birtok, több kanca vásárlásával és csikók nevelésével. Csatlakozott továbbá Böjte Csaba testvér kászoni, gyergyószentmiklósi és csíkszentsimoni háza is. A 15 persze nem sok, de a csatlakozók számának növekedésével kifejezetten elégedettek vagyunk.

Végül meg kell említenünk a **II. Székely Ló Mustrát**, amit 2021. október 9-én sikerült megrendezni. A helyszín ezúttal Kászonban volt, a „Vackorok” nevű telepen, ahol már több lovasrendezvényt is tartottak. Ezúttal a magyarországi lótenyésztő szakemberek mellett Hargita megyei szakemberek is részt vettek a lovak bírálásában. 2017-es I. Székely Ló Mustrával szemben, ahol összesen 20 ló jelent meg, a II. Mustrán 11 mén (1 éves: 5, 2–3 éves: 3 és 4+ éves: 3), és 36 kanca (2–3 éves: 11, 4–5 éves: 7, 6–10 éves: 8, 11+ éves: 10), összesen 47 típusba illő ló jelent meg. Előre vetíti a jövő reménybeli fejlődését, hogy a kancák mellett összesen 18 idei szopós csikó is szaladgált (ezeket nem

bíráltuk). Ha ehhez hozzávesszük, hogy néhány, a törzskönyvben nyilvántartott ló különféle technikai akadályok (gazdája megbetegedett, a szállítás nem sikerült) nem tudott részt venni a szemlén, akkor látható, hogy a fajtarekonstrukciós programban 2021. végére 70 körüli ló van feljegyezve a törzskönyvbe. A 41 már tenyésztésben álló kancából a Mereklye Egyesület tulajdona 20 kanca, míg 21 kanca pedig összesen 11, a programhoz csatlakozott gazda tulajdonát képezi. A törzskönyvben szereplő 15 (1+ éves) mén közül 6 a Mereklye Egyesületé, a többi 5 másik gazdáé. A törzskönyvben négy egy éves kanca van (3 a Mereklye Egyesületé). Az idei csikók száma 18, ebből 10 (4 mén, 6 kanca) az Egyesület kászoni ménésében született, 8 (4 mén, 4 kanca) pedig 5 különböző gazdánál.

A szemle keretében *ménvizsgát* is szerveztünk. Három mén jelentkezett vizsgára, azonban csak a vizsga egyes részeit tették le, a nyereg alatti részvizsgákat a jövőben kell teljesíteniük, így csak ideiglenes fedeztetési engedélyt kaptak (V a c k o r, G ó b é és L a j i).

A lovakról a felvezetés előtt méreteket vettünk (ezt Magyarországról érkezett önkéntesek és helyi fiatalok végezték), rögzítettük a bottal és szalaggal mért marmagasságot, öv, szárkörméretet és az elülső pata méreteit. Ezen kívül a lovakról fotókat is készítettünk. A 147 cm-es határt egyetlen ló sem lépte túl. Ezek a méretek közvetlenül összevethetőek a Hankó Béla felmérésével, ezért az alábbi táblázatban bemutatjuk őket:

1. táblázat: A 2021. évi kanca méretek összehasonlítása Hankó Béla 1941-es felmérésével

	Fajtarekonstrukciós programban, 2021, n=28 kanca	Hankó Béla, 1941, n=80 kanca
Átlag marmagasság, bottal, cm, (\pm SD)	139,8 (\pm 3,14)	135,0 (\pm 4,08)
Övméret, cm, (\pm SD)	164,8 (\pm 6,48)	165,9 (\pm 7,15)
Szárkörméret, cm, (\pm SD)	18,7 (\pm 0,84)	17,6 (\pm 1,98)

[V Á R H A T Ó É S V Á R A T L A N N E H É Z S É G E K
A F A J T A R E K O N S T R U K C I Ó S O R Á N]

Kezdetől nyilvánvaló volt, hogy egy ilyen fajtamentési programot sikerre vinni nem lesz könnyű vállalkozás. Az elsősorú és legnagyobb akadály az volt és maradt, hogy nagyon kevés a fajtába/típusba illő ló, azok is többnyire egészen eldugott helyeken vannak, ahol gyakran még a helyi állatorvos sem járt soha. Az Egyesület csapata ugyan a kezdetekhez képest jelentős helyismereteket szerzett, de ennek a problémának kezelése folyamatos erőfeszítést, és a változó viszonyokhoz való állandó alkalmazkodást igényel.

A projekt finanszírozási gondjait is említeni kell. A ménesközpont felújítása, a téli takarmány előállítás jelentős pénzbeli fedezetet igényel, amelynek előteremtése az egyesület legnagyobb problémája. A cél olyan mintagazdaság létrehozása, mely azután már meg tud állni a saját lábán, addig azonban befektetésre van szükség. Az egyesület folyamatosan igyekszik a szükségletet pályázati forrásokból fedezni. Ezek mellett a várható nehézségek mellett váratlan problémába is ütköztünk. Vadkárra ugyanis nem számítottunk. A lovak az évszázados hagyományt követve nyáron Kászomban is pásztor nélkül járnak a havasi legelőket. A jelenlegi természetvédelmi szabályok miatt az

A medve visszatér az elejtett ló teteméhez [Felvétel fára szerelt vadkameráról]

Farkasmarás, 1941 [Fotó: Hankó Béla]

a kényes egyensúly, mely évszázadokon keresztül fennállt a ragadozók (farkasok és medvék) és a háziállatok közt a Kárpátokban, most a vadállatok túlszaporodása miatt felborulni látszik. Az Egyesület csak 2019 nyarán három kancát és két csikót vesztett el – medvék és farkasok tépték szét őket. Ez bizony a helyi embereket is meglepte. Ilyen eset emberemlékezet óta nem történt. A medve közismerten tart a lovaktól, gyakran

visz el juhot, tehenet, de senki nem emlékezett olyan esetre, hogy lóval próbálkozott volna. Próbáltuk kinyomozni, hogy mi lehet az oka ennek a változásnak. Vadkamerákat szereltünk föl a színhelyre, mert – ahogyan sejteni lehetett – a medve visszajár a megölt tetemre étkezni. Kiderült, hogy a közismerten magányos ragadozó változtatott szokásain – két medve összeállt együtt vadászni, és ketten már a lovakat is meg tudták szorítani. Minden-

Csillag és Csillám: a kiscsikón látszik a farkas marásának nyoma

esetre ez az eset rálátást adott az ősi eredetűnek gondolt székely ló viselkedésére. Ugyanis a medvék csak egyetlen (egyébként valóban soványabb, gyengébb) kancát szemeltek ki áldozatnak. Viszont a többiek nem hagyták, védtek az áldozatot, támadták a medvéket, és a másik két kanca már a harcban esett el. Bizony, a ló nem *csak* menekülő állat, az ősi ösztön társai vagy csikója védelmében kifejezetten támadásra, harcra ösztönözi. Azt is megjegyzem itt, hogy a vadak számára a csikók logikus gyengébb célpont lennének, és a két elesett harcos kanca mindegyikének volt néhány hónapos kiscsikója – akiket az életük árán is megvédték. A csikók elvesztése már emberi hibának tudható be. Ugyanis az árván maradt csikók (akiket jelen eszünkkel ítélve be kellett volna hozni a faluba és mesterségesen táplálni) loptak ugyan tejet a többi kiscsikós kancától, de a kezdeti biztató jelek ellenére lassan legyengültek, és így egy nyár végi farkastámadás áldozataivá váltak. Megjegyzendő, hogy a farkasok támadása a csikók ellen ismert jelenség, erről nemcsak a helyi emlékezet tud, de még Hankó Béla könyvében is szerepel egy farkasok marásának a nyomait viselő székely ló. A farkasok egyébként próbálkoztak a többi csikóval is – de ezeket anyjuk képes volt megvédeni. Ezt onnan tudjuk biztosan, hogy az egyik csikón csúnya harapás nyomait kellett hosszasan kezel-nünk (ugyanott marták meg a farkasok, mint Hankó Béla fotóján – úgy látszik a farkastámadás technikája nem változott). A csikó (Csillám) végül felépült. Bizony, ilyen kemény az élet a Kárpátokban – nem csoda, ha ilyen körülmények között acélos kislovak teremnek..

[KEZDETI SIKEREK]

Sokat gondolkodtunk azon, mi lehet az oka, hogy miközben a divat ennyire nem kedvezett / kedvez ennek a típusnak, mégis ilyen hosszú időn át fennmaradt. Hiszen a II. világháború óta eltelt 80 év alatt sok ló-generáció járt le, és mégis, a föllelt példányok mintha semmit nem változtak volna Hankó Béla óta. A divat és a hivatalos szervek irányvonala által okozott erős szelekciós nyomásnak azonban kettős hatása van. Egyrészt a létszám folyamatos csökkenése révén a kihálás szélére sodorta a típust, másrészt szelektálta a legkiválóbb használati értékkel rendelkező egyedeket. Így, fennmaradásukat csak a folyamatos kemény használat során mutatott kiváló tulajdonságaiknak köszönhetik. Ebben az ellenszélben bizony csak azok a lovak maradhattak fenn, amelyek bírták a munkát és jó kedvvel, keményen dolgoztak. Lustább, vagy

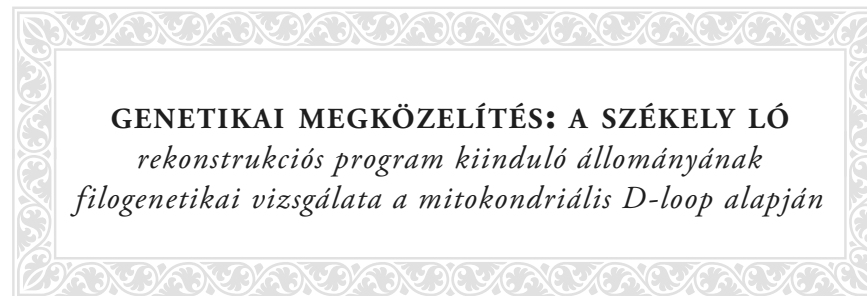

A St. Georg cikk címlapja (2020)

lesántuló társaiknak nem volt esélyük ebben a világban. Bizony, nem egy idős lovat láttunk akár húsz év kemény munka után még mindig ép lábakkal. Ahogyan a helyiek mondják is: húsz évesnél idősebb csak a székely lóban van. Ilyenformán a székely ló fönntmaradása éppen kiváló használati értékének fényes bizonyítéka. Ezt a programba került lovak teljesítménye is alátámasztja. Gazdái – akik mezőgazdasági munkára, gyermek- vagy turista lovagoltatásra használják a lovakat – egyöntetűen igen elégedettek velük. Az eddig eltelt rövid idő ellenére fogataink szépen szerepelnek fogatversenyeken, a Mikes Birtok székely ló fogata pl. második helyezést ért el egy 2019-ben rendezett versenyen, a Méréklye Egyesület fogatának pedig odaítélték a legszebb fogatnak járó „arany paripa” díjat 2021-ben. A kászoni gyermekek is jól szerepelnek lovainkkal: a 2021 augusztusában Csíkszentkirályon rendezett lovasnapokon a gyermekek ügyességi versenyszámában arany és bronz érmet is nyertek. Külföldi érdeklődésről is beszámolhatunk: az egyik legolvasottabb német lovas folyóirat, a *St. Georg*, 2020 februárjában kétoldalas fényképes cikkben számolt be a székely ló visszatéréséről [Jana Herrmann: *St. Georg*, 2020].

[A TENYÉSZTŐ GAZDÁK NÖVEKVŐ KÖRE]

Amint fentebb már többször utaltunk rá, egyetlen fajta sem nélkülözhet társadalmi támogatást. Ezért igen fontos és örvendetes, hogy a gazdák egyre szélesebb köre mutat érdeklődést székely típusú lovak tartására, sőt a tenyésztő programban való részvételre. A jelenleg már résztvevő 15 gazdán túl egyre hosszabb listája van azoknak, akiknek a **kívánságát a létszám miatt nem tudjuk azonnal kielégíteni**. A létszám növekedésével azonban egyre több tenyésztő csatlakozására számítunk, ami egy öngerjesztő folyamatként a fajta népszerűségének folyamatos növekedését kell, hogy eredményezze **a Székelyföldön**.

A történészeknek sokféle eszköz áll rendelkezésére, amikor egy fajta eredetét nyomozza. A székely ló esetében is így van ez. Részben számos írásos emlékünknél van az erdélyi lótenyésztésről, amiből ki kell emelni, hogy az erdélyi nemesek és fejedelmek folyamatosan vásároltak és kaptak ajándékba lovakat Keletről és Moldvából is. Ez arab és török lovakat is jelentett. Ne felejtsük el, hogy I. Oszmán, az Oszmán Birodalom megalapítója birodalmát először kelet felé terjesztette ki, és a Török Birodalom csak akkor indult el Európa meghódítására, miután maga alá gyűrte a legkiválóbb lovakat tenyésztő türk és beduin törzseket.

Azonban az írásos emlékeken túl ma már a genetika és a filogenetika tudományágak is a történelemtudomány szolgálatába állíthatóak. Ebben a fejezetben egy 2021-ben a székely ló állományon végzett genetikai vizsgálat eredményét, és a megértéséhez szükséges tudományos hátteret szeretnénk ismertetni.

[A MITOKONDRIÁLIS FILOGENETIKAI KUTATÁSOK ALAPJAI]

A filogenetika a fajok, fajták eredetével foglalkozik. A genetikai kutatások eszköztára olyan gyors, és ma már olcsó módszereket dolgozott ki, hogy az ezekkel létrehozott elképesztően nagy mennyiségű adat rendszerezése, megértése a szokásos kézi módszerekkel már nem lehetséges. Ez a probléma egy új tudomány, a bioinformatika megszületését eredményezte.

A modern tudomány számára arra a kérdésre, hogy egy-egy faj, vagy tenyésztett fajta milyen őstől származik, a válasz sokszor nem azok küllemében, a régészeti leletek aprólékos vizsgálatában, vagy azok összehasonlításában található; sokkal inkább a genetikai hasonlóságok és eltérések feldolgozásából kaphatunk erre vonatkozó információt.

A genetikai örökítőanyag, a DNS az emlősállatokban az ivaros szaporodás során minden utód létrejöttéhez a nő- és a hímivar génállományának feléből egészül ki diploid, azaz $2n$ kromoszómakészletű testi sejtekké, szövetekké, szervezetté. Ez az ivaros szaporodás az állatoknak és az embernek nagyfokú alkalmazkodóképességet biztosít, mert minden új generáció új kombinációban tartalmazza az örökítőanyagot és az általa létrehozott fehérjéket, zsírokat, szénhidrátokat, azaz az élőlény tulajdonságait.

Az emlősök szervezetében van azonban két genetikai készlet, két DNS részlet, amelyik nem keveredik, rekombinálódik az ivaros szaporodás során. E két részlet a sejtek energiatermelő központjában, a mitokondriumban található DNS, és a hím ivarban található Y nemi kromoszóma.

A mitokondriális DNS 16 000 bázispárból álló gyűrű alakú DNS molekula. A petesejt megtermékenyítése során hím eredetű mitokondriális anyag nem kerül az embrióba, így a mitokondriális DNS mindig anyai eredetű mind a hím, mind a nőstény utódokban. Y kromoszóma csak a hímivarban van, azt annak hím utódai öröklik, rekombináció nélkül. Ezért ezeket a genetikai részleteket „nem rekombinálódó” genetikai elemeknek nevezzük, amelyek tehát generációról generációra változás nélkül adódnak tovább.

A mitokondrium gyűrűvé záródott DNS molekulája nagy számban van jelen minden sejtben, rendkívül stabil, nehezen bomlik le alkotóelemeire. Ezért egy akár 10 000 éves állati maradványból is lehetséges a szekvenálása! Ha mutáció következik be a DNS kódoló részében, az sokszor okoz ezzel összefüggő betegséget és akár letális, az élettel összeegyeztethetetlen is lehet. Azonban van a mitokondriális DNS-nek (mtDNS-nek rövidítik) egy szakasza, amely nem kódol fehérjéket (noncoding region). Feladata a a mtDNS gyűrűvé zárása. Ez az ún. kontroll régió (CR), más néven D-hurok (D-loop), hipervariábilis régió (HV), melynek mutációi tehát nem járnak negatív következményekkel, ezért ennek a szakasznak többféle változata (ún. polimorfizmusok) is kialakult, és természetesen ezek a változatok is öröklődnek.

Ezen CR szakasz változatai nagyon informatívak a fajok, fajták kialakulását illetően, mert a korábban létrejött változatok sok állatban, az újabb keletű változatok kevesebb állatban vannak jelen. Az úgynevezett molekuláris órat is a CR szakasz szekvenciájából számítják ki. Persze ez az óra „lassan jár”, évszázadok, évezredek alatt jelenik meg egy-egy újabb változat (polimorfizmus), ezért ezzel az órával csak évszázadokban, évezredekben lehet az időt mérni.

Az azonos CR szekvenciákat hordozó állatok azonos haplotípusba tartoznak, és a hasonló haplotípusok haplocsoportokat alkotnak.

A haplotípusokat és a nagyobb haplocsoportokat ábrázolva egy ún. filogenetikai törzsfát kapunk, amelyből kirajzolódik a különböző csoportok leszármazási kapcsolata, eredete.

Ez a törzsfá roppant érdekes, mert a házasítás, a domesztikáció folyamatának részletei is a törzsfák vizsgálatával tisztázhatóak. A történelemtudomány fontos forrása napjainkban az archeogenetika, mert az ásatások során nyert csontok DNS szekvenciáinak elemzésével sokszor segít a népvándorlások idejét, irányát felderíteni, hiszen az állataikkal együtt vándoroltak az emberek.

[A L Ó H Á Z I A S Í T Á S G E N E T I K A I N Y O M A I]

A lovak házasításának története az archeogenetika vagy paleogenetika segítségével, az ásatásokon előkerült csontleletek örökítőanyagának vizsgálatával tisztázható napjainkban. A mai álláspont szerint Kazahsztánban Kr. e. 5 500 tájékán kezdődött meg a ló vadászata után annak házasítása [Outram *et al.*, 2009]. A házasítás folyamata nem volt töretlen, e folyamat pontos megértése a mai napig intenzív kutatás tárgya [Ludovic Orlando *et al.*, 2021].

A modern kutatások a teljes „génekészletet”, **genomot** is képesek vizsgálni, ezzel mérhetetlenül sok információt, adatot feldolgozva. A különböző csontleletekből kivont aDNA (ancientDNA – ősiDNA) tanulmányozása pl. kiderítette a lovak színeit kódoló gének elemzése révén [Ludwig, 2009], hogy az ősi fakó színből a domesztikáció során alakultak ki a mai, változatos lószínek. Kr. e. 4 000 tájékán már a leletek fele fekete, és a bronzkorra (kb. Kr. e. 2 500) már öt eltérő színt tudtak azonosítani az ásatag csontokból.

A mitokondriumot érintő genetikai kutatások napjainkban már szintén a teljes mitokondriális genomot vizsgálják. Az olasz Alessandro Achilli vezette kutatócsoport 2011-ben széleskörű vizsgálatok alapján [Achilli, 2012] publikálta azokat a főbb haplocsoportokat, amibe a vizsgált lovak a belőlük származó régészeti leleteken végzett vizsgálatok alapján besorolhatóak voltak.

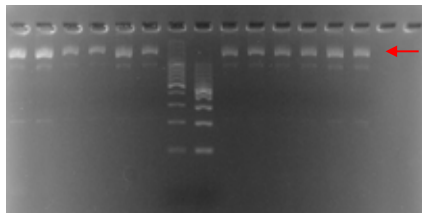
A legtöbb haplocsoport a domesztikációs centrumokban fordul elő. Az onnan elvitt állatok jellemzően csak néhány, kevesebb haplocsoportot tartalmaznak. A vizsgálatok alapján is Ázsia tekinthető a ló házasítási központjának. A mitokondriális DNS jelenleg ismert 83 haplotípusát 18 haplocsoportba sorolja a lótenyésztési genetikai tudomány, melyeknek A-tól R-ig terjedő betűjelet adtak.

A fenti háttér ismeretében nem meglepő, hogy az eltérő haplocsoportok földrajzilag is csoportosulnak. Például az L haplocsoport Európában jóval gyakoribb, mint Ázsiában, míg a Q haplocsoport Ázsiában és a Közel-Keleten is jóval gyakoribb, mint Európában. Napjainkra ezek a haplocsoportok igen jelentős részt keveredtek, köszönhetően a modern tenyésztők nemesítési és vásárlási

szokásainak. Ezért kizárólagos földrajzi elhelyezkedésű haplocsoport már nem létezik, azonban az egyes régiókon belül a haplocsoportok előfordulási valószínűsége a mai napig jellegzetes megoszlást és mintázatot mutat. A mitokondriális DNS állomány konzervatív jellege annak is köszönhető, hogy a nemesítés leggyakoribb módja a nemesítés célját képviselő ménnek vásárlása, vagy azokkal való fedeztetés, ami az anyai mitokondriális DNS állományt nem érinti. Ezért használjuk a mitokondriális DNS alapú vizsgálatokat a fajták eredetének tisztázására is.

[A SZÉKELY LÓ GENETIKAI
VIZSGÁLATA]

2021-ben a Budapesti Állatorvostudományi Egyetem Állattenyésztési és Genetikai Tanszékével együttműködésben genetikai vizsgálatot végeztünk a fajta-rekonstrukciós programba bevont székely ló típusba illő állományon. A programba 2021. februárjában 60 ló volt bevonva. Ezek a lovak Csík, Kászon, Háromszék és Udvarhelyszék területén különböző, a programhoz csatlakozott gazdák istállóiban álltak, mégis sikerült egy kétnapos út keretében vérmintát venni valamennyi lótól. A hatvan vérmintát az Állatorvosi Egyetem Állattenyésztési és Genetikai Kutatócsoportja dolgozta fel (DNS kivonás, az mtDNS CR régiójának PCR amplifikációja és a haplotípus meghatározása, Hovirag Lancioni Università degli Studi di Perugia közreműködésével). A lovak mind a Hankó Béla által jelzett fenotípusba illettek, és egyikük marmagassága sem haladta meg a 147 cm-t. A vizsgált lovak adatait az 1. táblázat tartalmazza. A vizsgálat során az egyes lovak haplocsoportjait a 2. táblázat tartalmazza. Amint a táblázatból látható, a lovak egy része (összesen 20 csikó) már a programban született. Azokat a vásárolt, vagy gazdáknál feltalált lovakat, melyeknek szüleit nem ismerjük, és a gazdáknak sincs róluk információja, F0, vagy alapító nemzedéknek tekintettük.

1. ábra. Az mtDNS CR szakaszának amplifikációja (piros nyíl)

Azokat a programban született csikókat, melyek anyja szerepel a ménes-könyvben, és apja valamelyik programban fedező törzsmén, F1-nek, illetve azokat, amelyek nagyanyja is törzskönyveztve volt, F2-nek tekintettük. Összesen 17 F1 és 3 F2 nemzedékhez tartozó lovat vizsgáltunk. Továbbá említést kell tenni a programban fedező

H a m a d B törzskönyvezett arab telivér ménről, amelynek genetikai adatai nyilván nem tartoznak a székely ló fajtarekonstrukciós állományhoz. A 2. táblázat tehát FO–F1–F2 bontásban tartalmazza a talált haplocsoportokat. Tekintettel arra, hogy a kancák ivadécai természetesen mind ugyanazt a haplocsoportot hordozzák, ezért az ivadékok száma torzíthatja a haplocsoport eloszlásának képét. Pl. A Q haplocsoport azért olyan népes a populáción belül, mert a Csinos nevű kancának számos csikója, sőt már unokája is szerepel a programban. Ezért helyesen a haplocsoport eloszlást az alapító

2. táblázat. A fajtarekonstrukciós programban szereplő és a genetikai vizsgálatba bevont lovak adatai

Feltíz	Azonosító	Név	Született	Nem	F	Anyja	Apja	Tulajdonos
1	K 0001	Angyal	2.010.03.15.	kanca	0			Mereklye
2	K 0022	Manyi	2.004.01.01.	kanca	0			Mereklye
3	K 0031	Csintalan	2.017.05.15.	kanca	1	Csinos (K12)	Lajta (M9)	Mereklye
4	K 0032	Ancsa	2.018.04.04.	kanca	1	Angyal (K1)	Lajta (M9)	Mereklye
5	K 0033	Gyöngyi	1999.01.01.	kanca	0			Mereklye
6	K 0035	Lövéte	2.001.01.01.	kanca	0			Mereklye
7	K 0038	Kelevéz	2.009.05.16.	kanca	0			Mereklye
8	K 0045	Csibész	2.018.05.08.	kanca	1	Csinos (K12)	Lajta (M9)	Mereklye
9	K 0047	Hattyú	2.016.01.01.	kanca	0			Veress István
10	K 0053	Bolha	2.018.03.10.	kanca	0			Mereklye
11	K 0055	Dohány	2.016.01.01.	kanca	0			Mereklye
12	K 0056	Ász	2.017.03.15.	kanca	0			Mereklye
13	K 0060	Áldomás	2.017.05.20.	kanca	0			Mereklye
14	K 0059	Szellő	2.007.01.01.	kanca	0			Mereklye
15	K 0061	Holló	2.018.01.01.	kanca	0			Mereklye
16	K 0062	Palánka	2.017.05.15.	kanca	0			Mereklye
17	K 0054	Dolmány	2.016.01.01.	kanca	0			Mereklye

A fajtarekonstrukciós programban szereplő és a genetikai vizsgálatba bevont lovak adatai (folytatás)

Feltíz	Azonosító	Név	Született	Nem	F	Anyja	Apja	Tulajdonos
18	K 0046	Úz	2003.05.01.	kanca	0			Mereklye
19	K 0030	Csillag	2016.04.20.	kanca	1	Csinos (K12)	Góbé (M4)	Mereklye
20	19/1	Buda	2019.04.02.	herélt	1	Csilla (K13)	Buba (M3)	Mereklye
21	M15	Jankó	2018.03.30.	mén	0			Mereklye
22	K 0057	Adu	2020.02.23.	kanca	0			Mereklye
23	20/1	Lövész	2020.04.02.	kanca	1	Lövete (K35)	Hamad B	Mereklye
24	20/5	Csigavér	2020.05.30.	kanca	2	Csintalan (K31)	Laji (M11)	Mereklye
25	20/6	Lurkó	2020.06.03.	mén	1	Kántor (K41)	Laji (M11)	Mereklye
26	20/8	Lájbí	2020.06.16.	mén	2	Csillag (K30)	Laji (M11)	Mereklye
27	20/3	Huba	2020.05.16.	mén	1	Úz (K46)	Hamad B	Mereklye
28	K 0064	Magdi	2017.04.01.	kanca	0			Mereklye
29	K 0065	Aida	2018.04.20.	kanca	0			Bodó Lajos
Zabola	Azonosító	Név	Született	Nem	F	Anyja	Apja	Tulajdonos
30	K 0020	Sári	2003.01.01.	kanca	0			Mikes Birrok
31	K 0034	Kati	2014.02.15.	kanca	0			Mikes Birrok
32	19/5	Lajos	2018.12.18.	mén	1	Sári (K20)	Lajta (M9)	Mikes Birrok

33	18/3	Manó	2019.05.25.	kanca	1	Manyi (K22)	Csomortán M12	Mikes Birrok
34	19/8	Csillám	2019.06.07.	kanca	2	Csillag (K30)	Csomortán M12	Mikes Birrok
35	19/9	Csaszán	2019.06.19.	mén	1	Kati (K34)	Csomortán M12	Mikes Birrok
36	M10	Fickó	2015.04.20.	herélt	1	Angyal (K1)	Góbé (M4)	Mikes Birrok
37	M14	Laci		herélt	0			Mikes Birrok
38	M15	Vidám		herélt	0			Mikes Birrok
Szentimre	Azonosító	Név	Született	Nem	F	Anyja	Apja	Tulajdonos
39	K 0009	Szellő	2001.01.01.	kanca	0			Szapos László
40	K 0012	Csinos	2011.01.01.	kanca	0			Szapos László
41	K 0039	Nemere	2004.01.01.	kanca	0			Szapos László
42	K 0052	Aszó	2003.01.01.	kanca	0			Szapos László
43	K 0058	Csillag	2007.01.01.	kanca	0			Szapos László
44	M11	Laji	2017.02.04.	mén	1	Szellő (K9)	Lajta (M9)	Szapos László
45	M13	Vackor	2011.04.04.	mén	0			Szapos László
46	19/4	Csitár	2019.04.27.	kanca	1	Csinos (K12)	Csomortán M12	Szapos László
47	20/2	Csibe	2020.05.12.	kanca	1	Csinos (K12)	Laji (M11)	Szapos László
48	20/7	Ladó	2020.06.10.	mén	1	Nemere (K39)	Laji (M11)	Szapos László
49	20/9	Villám	2020.07.06.	mén	1	Szellő (K9)	Vackor M13	Szapos László
50		Buba	2006.01.01.	mén	0			Balogh Béla

Szentkirály	Azonosító	Név	Született	Nem	F	Anyja	Apja	Tulajdonos
51	K 0002	Csillag	2001.01.01.	kanca	o			Bartis Zoltán
52	M01	Laci	2001.01.01.	mén	o			Bartis Zoltán
Cs.rákos								
53	K 0025	Kati	2005.01.01.	kanca	o			Bátkai József
54	M08	Jankó	2008.01.01.	mén	o			Bátkai József
Csobotf.								
55	K 0040	Mátka		kanca	o			Antal Imre
56	K 0063	Mandula	2007.01.01.	kanca	o			Dobos Attila
57	M12	Csomortán	2008.01.01.	herélt	o			Dobos Attila
Udvarhely								
58	K 0049	Dajka	2012.04.24.	kanca	o			Dr. Bodó Pál
59	K 0050	Fecske	2011.04.25.	kanca	o			Dr. Bodó Pál
	Azonosító	Név	Született	Nem	F	Anyja	Apja	Tulajdonos
60	HUN M B 03003Aho5	HAMAD B ox	2003.01.02.	arab telivér mén		227 Hafiza B	El Nabila B	Merekye

FO nemzedéken kell vizsgálni. A programban 39 FO nemzedékhez tartozó lovat tartunk nyilván, a 2. táblázat ezért az FO nemzedéken belüli eloszlást külön tartalmazza. Látható, hogy az ismert 18 haplocsoport közül 13 jelen van a székely lópopulációban legalább egy képviselővel. De hogyan lehet értékelni, értelmezni egy ilyen adathalmazt?

Korábban, az általános részben már említettük, hogy bár földrajzi területekre korlátozódó haplocsoportok már nem léteznek, de az egyes csoportok eloszlása mégis jellegzetes különbségeket mutat földrajzi régióként. Ezért az alábbiakban a történelmileg releváns régiók haplocsoport eloszlását igyekeztünk összehasonlítani a székely ló populációban találtakkal. Alapul Achilli vizsgálatát [Achilli, 2012] vettük, melyben teljes genom szekvenálás alapján mérték fel az egyes haplocsoportok előfordulását különböző földrajzi régiókban. Ezt a munkát világszerte elfogadjuk jelenleg, mint az elérhető legpontosabb adatot. Mi Achilli munkájából csak a releváns földrajzi régiókra vonatkozókat ragadtuk ki, és ezt az összehasonlítást a **3. táblázat** tartalmazza.

3. táblázat. A genetikai vizsgálatban résztvevő 60 ló mitokondriális DNS haplocsoportjai

Név	Nem	Nemzedék	H.csoport	(%)	Nőiárbán	Polimorfizmusok (haplotípus)
Áldomás	K	Fo	A			15495 15826
Aszó	K	Fo	A			15495 15826 16068
Fecske	K	Fo	A	5(8,3) Fo: 10.2	4	15495 15723 15826
Huba	M	F1	A			15495 15826
Úz	K	Fo	A			15495 15826
Csomortán	H	Fo	B			15495 15650 15666 15720 15826 16055
Dajka	K	Fo	B			15495 15585 15650 15666 15720 15810 15826 16055
Holló	K	Fo	B			15495 15650 15666 15720 15826 16055
Laci	M	Fo	B	7(11,7) Fo: 12.8	4	15495 15650 15666 15720 15810 15826 16055
Lurkó	M	F1	B			15495 15602 15650 15666 15720 16055
Manó	K	F1	B			15495 15585 15650 15666 15720 15810 15826 16055
Manyi	K	Fo	B			15495 15585 15650 15666 15720 15810 15826 16055
Aida	K	Fo	D	1(1,7)	1	15495 15521 15596 15602 15720 15737 15770 15810 15870 15983delT 16087
Csillag	K	Fo	E	2(3,3) Fo: 5.1	1	15495 15542 15574 15585 15597 15602 15604 15650 15666 15720 15771 15870 15956 15974
Vackor	M	Fo	E			15495 15542 15585 15597 15602 15650 15666 15720 15771 15870 15956 15974

Anca	K	F1	G			15495 15542 15597 15602 15655 15666 15703 15720 15770 15870 16031
Angyal	K	Fo	G			15495 15542 15597 15602 15655 15666 15703 15720 15770 15870 16031
Bolha	K	Fo	G	4(6,7) Fo: 5.1	3	15495 15542 15597 15602 15655 15666 15703 15720 15770 15870 16031
Fickó	H	F1	G			15495 15542 15597 15602 15655 15666 15703 15720 15770 15870 16031
HAMAD-I	M		I			15495 15538 15585 15602 15709 15720 15771 15826 15974
Jankó	M	Fo	I			15495 15538 15585 15602 15709 15720 15771 15826 15974
Lövész	K	F1	I	4(6,7) Fo: 5.1	2	15495 15538 15585 15602 15650 15709 15720 15771 15826 15870 15974
Lövete	K	Fo	I			15495 15538 15585 15602 15650 15709 15720 15771 15826 15870 15974
Buba	M	Fo	J	1(1,7)		15495 15532delC 15585 15602 15720 15771 15807 15827 15870 15871 16071
Adu	K	F1	L			15494 15495 15496 15534 15585 15603 15649 15720 15771 15870 15871 15956 15974 16068
Ász	K	Fo	L			15494 15495 15496 15534 15585 15603 15649 15720 15771 15870 15871 15956 15974 16068
Csillag	K	Fo	L			15494 15495 15496 15534 15602 15603 15649 15720 15771 15870 15871 15956 15974 16068
Kati	K	Fo	L			15494 15495 15496 15534 15585 15603 15649 15720 15771 15870 15871 15956 15974 16068
Kelevéz	K	Fo	L	9(15) Fo: 17.9	7	15494 15495 15496 15534 15602 15603 15604 15649 15720 15771 15870 15871 15956 15974 16068
Ladó	M	F1	L			15494 15495 15496 15534 15585 15603 15649 15720 15771 15870 15871 15956 15974 16068 16081
Mátka	K	Fo	L			15494 15495 15496 15534 15585 15602 15603 15604 15649 15720 15771 15870 15871 15956 15974 16068 16081
Nemere	K	Fo	L			15494 15495 15496 15534 15585 15603 15649 15720 15771 15870 15871 15956 15974 16068 16081
Vidám	H	L	L			15494 15495 15496 15534 15585 15602 15603 15604 15649 15720 15771 15870 15871 15956 15974 16068

A genetikai vizsgálatban résztvevő 60 ló mitokondriális DNS haplocsoportjai (folytatás)

Név	Nem	Nemzedék	H.csop.	(%)	Nőivarban	Polimorfizmusok (haplotípus)
Jankó	M	Fo	M			15495 15602 15617 15659 15720 15771 15806 15827 15869 15879 15956 16068 16080
Magdi	K	Fo	M	4(6,7) Fo:102	3	15495 15597 15602 15617 15720 15771 15806 15827 15869 15956 16068 16080
Mandula	K	Fo	M			15495 15602 15617 15720 15771 15806 15827 15869 15956 16068 16080
Szellő	K	Fo	M			15495 15602 15617 15720 15771 15806 15827 15869 15956 16007 16077 insA 16080
Dohány	K	Fo	N	2(3,3) Fo:5,1	2	15495 15584 15585 15601 15602 15720 15771 15806 15827 15838 15869 15956 16007 16068
Hattyú	K	Fo	N			15495 15585 15601 15602 15720 15771 15806 15827 15838 15869 15956 16007 16068
Laji	M	F1	O'P			15495 15597 15602 15667 15703 15720 15771 15777 15809 15956 16038 16063 insC
Palánka	K	Fo	O'P	4(6,7) Fo:5,1	2	15495 15602 15667 15703 15720 15771 15777 15809 15956 16038 16063 insC
Szellő	K	Fo	O'P			15495 15597 15602 15667 15703 15720 15771 15777 15809 15956 16038 16063 insC
Villám	M	F1	O'P			15495 15597 15602 15667 15703 15720 15771 15777 15809 15956 16038 16063 insC
Buda	H	F1	Q			15495 15595 15602 15604 15703 15720 15740 15771 15777 15811 15956 16037 16038 16057 16063 insC
Csibe	K	F1	Q	15(25) Fo:12,8	II	15495 15595 15602 15604 15703 15720 15740 15771 15777 15811 15956 16037 16038 16057 16063 16063 insC
Csibész	K	F1	Q			15495 15595 15602 15604 15703 15720 15740 15771 15777 15811 15956 16037 16038 16057 16063 16063 insC
Csigavér	K	F2	Q			15495 15595 15602 15604 15703 15720 15740 15771 15777 15811 15956 16037 16038 16057 16063 16063 insC

Csillag	K	F1	Q			15495 15595 15602 15604 15703 15720 15740 15771 15777 15811 15956 16037 16038 16057 16063 16063 insC
Csillám	K	F2	Q			15495 15595 15602 15604 15703 15720 15740 15771 15777 15811 15956 16037 16038 16057 16063 16063 insC
Csinos	K	Fo	Q			15495 15595 15602 15604 15703 15720 15740 15771 15777 15811 15956 16037 16038 16057 16063 16063 insC
Csintalan	K	F1	Q			15495 15595 15602 15604 15703 15720 15740 15771 15777 15811 15956 16037 16038 16057 16063 16063 insC
Csitár	K	F1	Q			15495 15595 15602 15604 15703 15720 15740 15771 15777 15811 15956 16037 16038 16057 16063 16063 insC
Gyöngyi	K	Fo	Q	15(25) Fo:12,8	II	15495 15552 15597 15602 15604 15703 15720 15740 15771 15777 15787 15811 15956 16037 16038 16057 16063 insC
Csaszán	M	F1	Q			15495 15585 15602 15612 15703 15720 15766 15771 15777 15809 15956 16038 16063 insC
Kati	K	Fo	Q			15495 15585 15602 15612 15703 15720 15766 15771 15777 15809 15956 16038 16063 insC
Lajbi	M	F2	Q			15495 15595 15602 15604 15703 15720 15740 15771 15777 15811 15956 16037 16038 16057 16063 16063 insC
Lajos	M	F1	Q			15495 15602 15604 15703 15720 15740 15771 15777 15811 15956 16037 16038 16057 16063 insC
Sári	K	Fo	Q			15495 15602 15604 15703 15720 15740 15771 15777 15811 15956 16037 16038 16057 16063 insC
Laci	H	Fo	R	I(t:7)		15495 15598 15602 15615 15616 15659 15703 15720 15770 15775 15776 15806 15827 15956 15974 15996

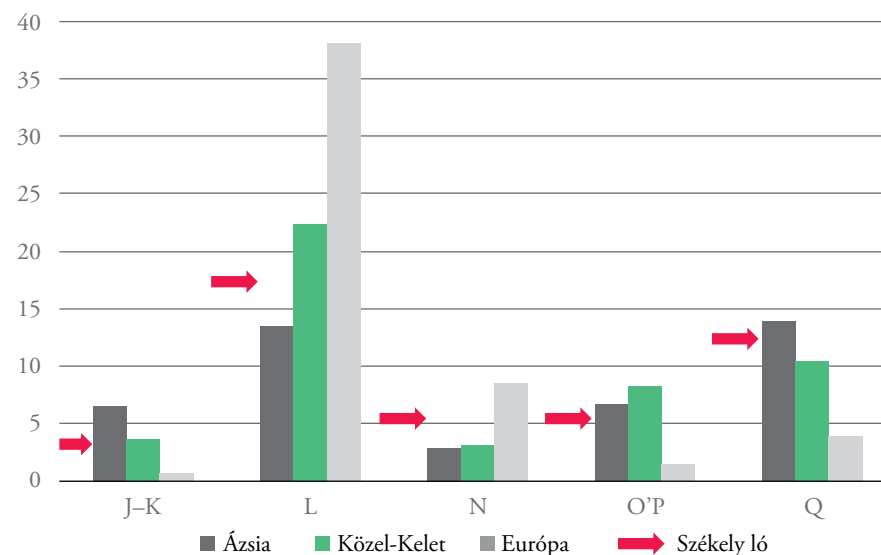
4. táblázat. Az egyes haplocsoportok százalékos megoszlása földrajzi régióként [Achilli, 2012], összevetve a székely ló típusba illő 39 Fo nemzedékhez tartozó ló haplotípusával (28 kanca, 5 mén, 6 herélt)

	Ázsia	Közel-Kelet	Európa	Székely ló
Mintaszám (n)	587	192	1249	39
A	11,9	7,8	4,5	10,2
B	1,7	10,9	9,4	12,8
C	3,6	3,1	0,3	0
D	2,9	2,1	4,6	2,6
E	2,2	0,5	0,5	5,1
F	3,1	0	0	0
G	16,4	8,3	8,7	5,1
H	1,4	0	1,0	0
I	6,1	11,5	8,1	5,1
J-K	6,5	3,7	0,6	2,6
L	13,5	22,4	38,1	17,9
M	4,2	5,2	7,3	10,2
M'N	0,9	0	0,1	0
N	2,9	3,1	8,5	5,1
O'P	6,6	8,3	1,4	5,1
Q	13,8	10,4	3,9	12,8
R	1,9	1,6	2,2	2,6

Sárgán kiemelve a B és G haplocsoport, melyben a ázsiai régió elkülönül, és zölddel kiemelve a J-K, L, N, O'P és Q haplocsoport, melyben az európai régió jelentősen különbözik.

Látható, hogy csak néhány haplocsoport előfordulásában mutatkoznak különbségek, pl. a D vagy E haplocsoport hasonló gyakorisággal fordul elő a három kiemelt régióban (Ázsia, Közel-Kelet és Európa). De ha az összehasonlítást azokra a haplocsoportokra összpontosítjuk, ahol felismerhető regionális különbség, akkor a látszólag kusza adatsorunk már szóra bírható. A Q haplocsoport pl. lényegesen gyakoribb Keleten, mint az európai lovakban. A székely lovak a Q előfordulása tekintetében jóval közelebb állnak a keleti, mint az általános európai mintázathoz. Hasonló megfigyelést tehetünk a többi haplocsoportot elemezve is. A **2. ábrán** oszlopdiagramon is ábrázoltuk öt olyan haplocsoport eloszlását, amely regionális különbségeket mutat. A piros nyilak jelzik, hogy mind az öt esetben a székely ló inkább a keleti mintázathoz áll közel.

2. ábra. Öt kiválasztott haplocsoport földrajzi eloszlása

Az oszlopok az egyes régiókban jellegzetesnek tartott százalékos eloszlást mutatják. Piros nyilak jelzik, hogy ugyanezen haplocsoportokon belül hol helyezkedik el a székely ló populációban talált eloszlás. Látható és a történelmi ismeretek alapján a várakozásnak megfelelő, hogy a székely ló genetikailag közelebb áll az ázsiai és Közel-Keleti populációhoz, mint az európai lovak általában. Mindez részben a magyarság eredeti lóállományának magával hozott öröksége, részben pedig az évszázadokon át a Török Birodalommal határos határőr múltból eredő nemesítési törekvések következménye.

[K Ö V E T K E Z T E T É S E K]

Az adatok alátámasztják: a rekonstrukció jó úton indult el

A lovak küllemének megítélése nagy szakmai gyakorlatot igényel, de még a gyakorlott szemlének is jelentős szubjektív komponense van. Ezért egy fajta rekonstrukció során a professzionális szelekciónak óriási a szerepe. Ha nem megfelelően válogatjuk ki a program alapját képező állományt, akkor nem azt fogjuk rekonstruálni, amit szerettünk volna. Ezért a Mereklye Egyesület különösen nagy hangsúlyt fektetett és fektet arra, hogy a szemlék során a legkiválóbb szakemberek véleményére támaszkodjon.

Viszont egy genetikai vizsgálat nem szubjektív, itt szekvenciák, számok, adatok állnak rendelkezésünkre. Persze nem szabad elfelejteni, hogy az adatok értelmezése nem mindig egyszerű, sőt sokszor nem is mindig egyértelmű. A tudós legfontosabb feladata, hogy az adatokat, a tényeket a magyarázattól élesen elválassza: a tények gondos munka esetén megfellebezhetetlenek, a magyarázat, az értelmezés, azonban lehet vita forrása. Ezért fontos a tudományos publikációkban a pártatlan bírálat. Az itt bemutatott adatok azonban a tárgyilagos olvasót is meg kellett győzzék: a székely ló rekonstrukciós állományában a keleti eredetre jellemzőnek tartott haplocsoportok az európai átlaghoz viszonyítva jelentősen felülreprezentáltak.

A fentiek értelmében fajta-rekonstrukciós programunk számára felbecsülhetetlen értéke van annak, hogy egy objektív módszer is alátámasztja: a feltalált, és küllemileg is, munkájukat tekintve is a Hankó Béla által leírt típusba illő lovak genetikai háttere pontosan az, amit történelmi ismereteink alapján feltételeztünk: a székely ló fajtarekonstrukciós állománya honfoglaló őseink Keletről hozott lóállományának keleti jellegét jelentős mértékben hordozza, amely kiegészült a Közél-Keletről származó, a székely határőr múltból és a Török Birodalommal hosszú időn keresztül fennálló közös határból következő nemesítési lehetőségek folytán hozzáadott genetikával. Tehát ezek az adatok genetikai oldalról is alátámasztják, ha önmagukban nem is bizonyítják, hogy ha sikerül megőrizni, akkor egy valóban őshonos fajtát mentettünk át az utókornak.

[E G Y S I K E R T Ö R T É N E T
K E Z D E T E , A V A G Y
A K I L E N C E D I K M A G Y A R L Ó F A J T A ?]

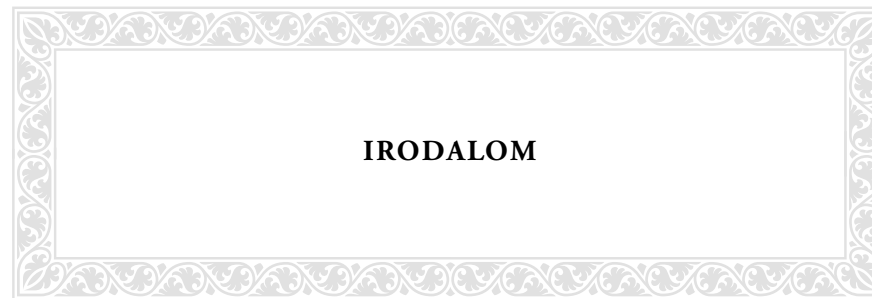
A fajtarekonstrukció célja *éppen az, hogy* a történelem kisiklott kerekét visszazökkentse a helyes vágányra, és unokáink ugyanúgy büszkén nevezhesék a székely lovat a kilencedik magyar lófajtának, amint ezt őseink tették. Természetesen ez nem megy egyik napról a másikra, ma egy *több évtizedes munka elején állunk*. De az itt bemutatott program eddigi sikere alapján a kitzűzött cél reálisnak látszik. Reméljük ez a könyv minden olvasót meggyőzött erről.

Amint szándékunk szerint ennek a könyvnek minden során átüt: nem volna helyes olyan fajta tenyésztését erőltetni, amire nincs társadalmi igény – Azonban, ahogy a kislóról szóló fejezetben láttuk, világszerte kifejezetten növekszik a kisló kategória iránti igény. A fejlett ipari országokban, Nyugat-Európában, vagy az Egyesült Államokban, ahol a ló gazdasági szerepe egészen máshogy alakult, mint Közép-Európában, már régóta jóval gyorsabban emelkedik a kislovak száma, mint a nagyoké. Ennek okait igyekeztünk e munkában hangsúlyozni: ezek a lovak kitartóak, igénytelenek, ellenállóak, gyermekek lovasoktatására, lovasturizmusra, lovasíjásatra, de még fakitermelésre is valójában alkalmasabbak, mint nagy súlyú fajtársaik, és tartásuk gazdaságosabb, tenyésztésük fenntartható módon folytatható.

Tehát nem csak a Székely Ló történetéről szóló fejezetben felvázolt történelmünk kötelez az őseinktől ránk hagyott fajta megmentésére, hanem erre sarkall a jelenben való haszna miatti racionalitás is. És ne feledjük, hogy egy fajta ugyanúgy emberi munka gyümölcse, mint például a középkori katedrálisok: esztétikai értéket hordoz, mely nem csak őseink ízlésének felelt meg, de ma is gyönyörködtet; megőrzése ugyanolyan fontos, mint néprajzi hagyo-

mányaink vagy tárgyi kultúránk fenntartása. Végül a háziállatainkban rejlő géntartalékok megőrzése szempontjából is fontos az ősi fajták fennmaradása – ezek jövőbeni nemesítések kiindulásai lehetnek. Ha elvész, soha többé vissza nem hozható.

A kisló reneszánszának tendenciája Magyarországot már elérte, és hamarosan a Székelyföldre is be fog gyűrűzni. Csak bízni lehet benne, hogy sikerül a tájhoz tartozó, helyi jellegzetes fajtát megmenteni, és nem kell majd drága pénzen külföldről vásárolnunk kislovakat.

- Alessandro Achilli et al.: *Mitochondrial genomes from modern horses reveal the major haplogroups that underwent domestication*. PNAS 2021, 109:2449-2454.
DOI: www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.1111637109
- Alistai Mátyus Nepomuki János: *A nemzeti lovag*. Megjelent Pesten, 1828. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István betűjével [sic!].
- Alistai Mátyus Nep. János: *Lótudomány*. Pesten, 1845. Trattner – Károlyi betűivel.
- Bökönyi Sándor: *History of Domestic Animals in Central and Eastern Europe*. Akadémiai Kiadó, 1974
- Brehm, Alfred: *Az állatok világa*. Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.niif.hu/03400/03408/html/index.html>
- Csekonics József: *Praktische Grundsätze die Pferdezucht betreffend (A lótenyésztés gyakorlati alapelvei)*. 1817. Pesten.
- Gilbey, Walter Bart: *Kislovak a hadviselésben (Small Horses in Warfare)*. Ford.: Dr. Szebényi Tibor. <https://sites.google.com/site/hagyomanyesmultidezo/nyilvanos/mindennapi-élet/xix-század/alapszueksegletek/allattartas/-kislovak-a-hadviselesben> Eredeti kiadás: Walter Gilbey: *Small Horses in Warfare*. London, Vinton & Co., 1900.
- Hankó Béla: *Székely lovak. 1941*. Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet. Nagy Jenő és Fia Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1943.
- Jankovich, Miklós: *Pferde, Reiter, Völkerstürme, Bayerischer Landwirtschaftsverl.* München Basel Wien, 1968
- Herrmann, Jana: *Die Rückkehr der Szekler Pferde*. St. Georg 2020 (2), 110-111 old.
- Lindenau, Graf Carl, porosz királyi tábornok: *Bemerkungen eines Veteranen über edle Pferde. (Egy veterán észrevételei a nemes lovakról)*. Braunschweig, 1831.
- Arne, Ludwig et al.: *Coat color variation at the beginning of horse domestication*. Science, 2009, 324:485.
- Kovácsy Béla–Monostori Károly: *A ló és annak tenyésztése*. Kassa, 1889, Koczányi és Vitéz.
- Meissner Károly: *Magyarország lótenyésztése*. Tiszántúli Könyv- és Lapkiadó Vállalat. Debrecen. 1929.
- Mihók Sándor: *A hucul*. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2014.
- Monostory Károly: *A Hadak útján* című írásából. Személyes közlés.
- Ludovic, Orlando et al.: *The origins and spread of domestic horses from the Western Eurasian steppes*. Nature 2021, DOI: <https://doi.org/10.1038/s41586-021-04018-9>.
- Outram AK et al.: *The earliest horse harnessing and milking*. Science, 2009, 323:1332-1335

- Pettkó-Szandtner Tibor: Magyar Lótenyésztés. Bossányi-Havas Rezső és gróf Markovits István: *Magyar Lósport és Lótenyésztés*. Közérdekű Könyvkiadó Vállalat. Budapest. 1943.
- Pettkó-Szandtner Tibor: Egy esztendő munkája a magyar lótenyésztés irányításában. *Szent György Képes sportlap*, 1943. 1–2-szám.
- Pénzes Gábor: A magyar lovas kulturális örökség. *Lovas Nemzet*, 2016. március.
- Széchenyi István, gróf: *Lovakrul*. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, Pest, 1828.
- Újfalvy Sándor: *Emlékiratok, 1854*. Nyomtatásban megjelent: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990, Budapest.
- Wesselényi Miklós, báró: *A régi híres ménesek egyike megszűnésének okairól*. Pesten 1829. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István intézetében.
- Wrangel, Graf C. G.: *Das Buch vom Pferde*. Verlag von Schichardt & Ebner. Stuttgart, 1895.
- Wrangel, Graf C. G.: *Ungarns Pferdezucht*. Verlag von Schichardt & Ebner. Stuttgart, 1895.
- „Zöld Könyv”: Csonkamagyarország területén 1944 évben az állami ménekkel létesített fedezetési állomások az egyes tenyésztők által kibérelt állami ménnek, továbbá a m. Kir. Állami ménesekben felállított törzsmének kimutatása. Pallas részvénytársaság nyomdája BUDAPEST, 1944.